

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav české literatury a komparatistiky

Bakalářská práce

**Kdo píše dopisy v románu? (Korespondenti ve Škvoreckého Příběhu
inženýra lidských duší)**

Who writes the letters in the novel? (Correspondents in Skvorecky's novel The
Engineer of Human Souls)

Kateřina Kovařiková

Praha 2021

Vedoucí práce: doc. Mgr. Michael Špirit, Ph.D.

Poděkování:

Ráda bych poděkovala vedoucímu práce doc. Mgr. Michaelu Špiritovi, Ph.D., za podnětné rady, konzultace, vstřícnost a trpělivost. Mé poděkování patří také Mgr. Magdaléně Smějsíkové za několik připomínek a mé rodině a přátelům za podporu.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 10. května 2021

Kateřina Kovaříková

Abstrakt

Cílem práce je charakteristika jednotlivých pisatelů dopisů v románu Josefa Škvoreckého Příběh inženýra lidských duší. Pět korespondentů, kteří v „hlavním“ pásmu prozaického textu až na jednoho defilují na periférii pozornosti přímého vypravěče, představuje pět rozličných stylizací, a vytváří tak jednu ze samostatných rovin fragmentární kompozice románu. Dopisy budou analyzovány na základě sdílených informací a stylů jednotlivých pisatelů.

Klíčová slova

Josef Škvorecký, Příběh inženýra lidských duší, charakteristika korespondentů, dopisy, stylizace

Abstract

The aim of the thesis is to characterize the individual writers of letters in Josef Škvorecký's novel The Engineer of Human Souls. The five correspondents, who in the "main" narrative zone of the prose text, except for one parade on the periphery of the direct narrator's attention, represent five different stylizations, and creating one of the separate levels of the novel's fragmentary composition. Letters will be analyzed on the basis of shared information and styles of individual writers.

Key words

Josef Škvorecký, The Engineer of Human Souls, characteristics of correspondents, letters, stylization

Obsah

1 Úvod	6
2 Dopisy v kontextu románu	7
2.1 Spojitost korespondentů, jazyk a forma dopisů	8
3 Lojza	12
3.1 Lojzovy dopisy	12
3.2 Dílčí závěr	19
4 Jan	20
4.1 Janovy dopisy	20
4.2 Dílčí závěr	25
5 Přema	26
5.1 Přemovy dopisy	26
5.2 Dílčí závěr	29
6 Vráťa	30
6.1 Vráťovy dopisy	33
6.2 Dílčí závěr	39
7 Reba	40
7.1 Rebeččiny dopisy	41
7.2 Dílčí závěr	44
8 Naďa	45
8.1 Dílčí závěr	46
9 Závěr	47
10 Seznam použité literatury	49
10.1 Prameny	49
10.2 Odborná literatura	49
10.3 Elektronické zdroje	50

1 Úvod

Román *Příběh inženýra lidských duší* zachycuje dvě vyprávěcí pásma, kostelecké pásmo ze čtyřicátých let a pásmo kanadské ze sedmdesátých let. Tato pásma doplňují dopisy několika dalších postav. Na první pohled nemusí být jasné, jakou roli dopisy v celém díle představují. Ale při podrobnějším čtení poznáváme, že se jedná o další rovinu románu. V díle jsou konfrontovány dva světy, které od sebe odděluje 40 let. Autorovým záměrem je poukázat na provázanost dějin a opakování historie. Vložené dopisy na rozdíl od vyprávěcích pásem pochází z celého období, od čtyřicátých do sedmdesátých let dvacátého století.

Dopis je slohový útvar, který má své formální i obsahové náležitosti. Pokud je využit v literárním díle, otevírá nové možnosti. Postavy díky dopisům promlouvají samy, jako vyprávěči vlastního příběhu, nikoli skrze přímou řeč. Škvorecký navíc dopisy odlišuje jazykově a stylově. Dopisy jsou psány spisovnou i nespisovnou češtinou, obsahují nářečí, pravopisné chyby, cizí slova a foneticky zapsaná slova. Některé dopisy jsou natolik jazykově nápadné, že přímo vybízejí k analýze. V románu se setkáváme s dopisy, které mají důmyslnou stylizaci, ale i s dopisy s neuspokojivou jazykovou úrovní. Naším cílem je vytvořit charakteristiku jednotlivých pisatelů.

V úvodu práce je nastíněna funkce dopisů v románu a jejich spojitost. Následuje představení pisatelů. Korespondenti v dopisech promlouvají sami, a jsou tak charakterizováni nepřímou. Popsány jsou také podobnosti ve výstavbě dopisů. Dopisy přináší další rovinu románu a nové možnosti interpretace postav i celého díla.

Jednotlivé kapitoly práce jsou rozděleny podle dílčích pisatelů. Cílem práce je vytvořit jazykovou analýzu stylů dopisů. Román obsahuje dopisy neumělé i sofistikované. V dopisech jsou prostřednictvím různých stylů písemného projevu představeny různé charakteristiky lidí. Škvorecký ve svém díle několikrát poukazuje na to, že dějiny se opakují a charakteristiky lidí se nemění. Kapitoly mají stejné členění. V úvodu je korespondent představen, je uvedeno, do jaké míry je zasazen do hlavního vyprávění a jsou popsány jeho nejvýraznější rysy. Následuje podrobný popis a interpretace jazykových a stylistických prvků objevujících se v dopisech. V další části postupujeme chronologicky dopis po dopise, představujeme hlavní témata dopisů a dopisy datujeme. Důraz je kladen na to, aby předkládané informace a úryvky z dopisů vypovídaly o charakteru postavy. Neopomíjíme ani odkazy na „hlavní pásmo“ vyprávění a intertextovost Škvoreckého textu. Každá kapitola má dílčí závěr, ve kterém je shrnut charakter postavy a její funkce v celku románu.

2 Dopisy v kontextu románu

Text románu sestává z fragmentů, jejichž souvislosti s ostatními poznává čtenář až v průběhu četby. Ani po dočtení knihy nemůžeme říci, že by byl román uspořádán podle nějakého klíče, text funguje jako koláž. Fragmenty přinášejí různé časové roviny a v pořadí, jak za sebou v textu následují, nevytvářejí lineární vyprávění. Před čtenářovými očima těkají mezi jednotlivými dobami a prostředími. Vypravěč Danny proplétá dvě časové roviny. Jedna rovina se dotýká jeho dospívání v Kostelci, prožívání prvních milostných vzplanutí, ale i života v nelehkých podmínkách měnící se politiky od čtyřicátých do sedmdesátých let dvacátého století. Druhá rovina zachycuje Dannyho život v Kanadě, kde je profesorem literatury. Škvorecký vedle sebe postavil dva jiné světy, odlišnou dobu, rozličné podmínky života a vnímání reality, které konfrontuje a uvádí do dialogu. Román vedle Dannyho „hlavního“ vyprávění doplňují dopisy. „Dopisy zároveň přispívají k fragmentarizaci románové struktury, která odpovídá fragmentarizaci našeho vnímání skutečnosti“ (Kosková 2004, 154).

Abychom v této práci mohli jednoznačně odlišit dopisy od zbytku vyprávění, rozhodli jsme se ony dvě roviny vyprávění z Kanady a Československa nazývat jako „hlavní příběh“ (nebo ze stylistických důvodů synonymicky „hlavní pásmo“ a „hlavní linie“). Vzhledem ke zmíněné fragmentárnosti textu, nemůžeme říci, která jeho část je „hlavní“, proto to mohou být právě i dopisy. Ovšem pro naši práci je rozlišení mezi dopisy a zbytkem textu potřeba vyjádřit.

Dopisy pocházejí od šesti různých pisatelů. V hlavním textu jsou rozmístěny střídavě od jednotlivých korespondentů rovněž jako izolované fragmenty, ale oproti hlavnímu textu je vyznačuje to, že svým umístěním důsledně vytvářejí chronologickou linii. Nejsou sice datovány, ale z reálií, které pisatelé v dopisech zmiňují, je zjevné, že postupují od protektorátních let až po léta sedmdesátá. Přestože bychom mohli většinu dopisů jednoduše datovat s přesností na měsíc, považujeme to za nadbytečné a orientujeme se pouze na roky. Především proto, že jednou z myšlenek románu je vzájemná provázanost minulosti a přítomnosti, kterou si uvědomujeme z neslepitelné rozkouskovanosti příběhu a z absence jakékoliv datace. Jsme svědky toho, jak se odlišná doba a místo mohou protkávat a fungovat vedle sebe. Někdy vzniká takovou konfrontací kontrast, jindy souhra. Korespondence pak celý hlavní příběh doplňuje a dva odlišné světy a dobu provazuje. Dopisy svou odlišnou formou vytváří jakýsi dialog s vyprávěním, stejně jako realita Čech s Kanadou.

V dopisech, ve kterých pisatelé spolu s hlavním hrdinou stárnou a vzpomínají, nacházíme osudy dalších lidí a nové pohledy na svět v dané době, tedy další nosnou rovinu

románu. Dopisy jsou psány jak z Československa, tak postupně z nejrůznějších míst zeměkoule, podle toho, zda jejich pisatelé zůstávají žít v Čechách, anebo se jako Danny rozhodli pro exil. Korespondenti Přema, Rebekka, a nakonec i Vráťa zemi také opouštějí a vnáší do románu další zkušenosti s emigrací a s cizinou. Jak píše Mravcová, dopis má komunikační funkci a navazuje kontakt „mezi postavami, které se ocitají na různých místech [...], nebo na stejném místě [...] píše se kvůli sdělení nejrozmanitějších informací, kvůli přesvědčování toho druhého [...], kvůli obnovení kontaktů a zjištění, jak si naše věc stojí u osoby, o níž máme zájem“ (Mravcová 2001: 59). Dopisy do vyprávění zároveň přinášejí velké množství tragiky, kterou Danny nezažil, a kontrastují s jeho zjevně pohodlným životem na univerzitě v Kanadě.

Dopisy celý román rámují a mají v něm nezanedbatelnou úlohu. Najdeme zde celkem čtyřicet pět dopisů. Převážná většina je psána šesti různými pisateli. Vedle nich je jeden dopis od Nadi, jedné z postav z hlavního pásma, a tři dopisy informující o smrti „hlavních“ pisatelů, tedy těch postav, jejichž dopisy jsou zařazené v románu. V této práci se budeme zabývat dopisy korespondentů, kteří svá psaní adresovali hlavnímu hrdinovi Dannymu. Hlavními korespondenty jsou tedy Lojza, Jan, Přema, Vráťa, Reba a zmíněná Nad'a.¹ Opomineme tedy dopisy od kanadského černochoa Bookera, člověka, který maskuje obsah dopisů, aby zapůsobil na komunistické úředníky. Dopisy adresuje české dívce Lídě, aby jí pomohl vdát se do Kanady, a tak legálně opustit Československo. Booker nakonec dívce nijak nepomůže, jelikož jeho prorežimní zapálení je až příliš nápadné a kamufláž v dopisech je velmi okatá.

2.1 Spojitost korespondentů, jazyk a forma dopisů

Většina korespondentů v hlavním příběhu vystupuje pouze okrajově. Nejvíce se ve vyprávění objevuje postava Nadi a Dannyho přítele Přemy. Při sestavování portrétů těchto dvou postav se tedy můžeme opřít nejen o jejich vlastní slova, ale i o informace, které získáme od vypravěče. Škvorecký nechává v dopisech promlouvat postavy samotné a vytváří jim tak prostor pro sebe prezentaci, kterou v literatuře dovoluje pouze autorská řeč, nebo ji umožňuje přímá řeč. Na rozdíl mezi vyprávěním a přímou řečí upírá pozornost Blažíček při popisu vyprávění v Haškových *Osudech*. Vyprávění zachycuje bývalou skutečnost, kdežto přímá řeč reflektuje přítomnost. Pro *Příběh inženýra lidských duší* by se tato teze mohla také hodit. Vypravěč o některých pisatelích píše, vzpomíná na ně, vypráví historiky, ve kterých účinkovali,

¹ Vypravěč korespondenty označuje domácími podobami jmen, proto je budeme používat i v této práci.

ale jde již o minulost. Dopisy, které hlavní hrdina přijímá, jsou pak jakousi přímou řečí těchto postav. Nejen, že si čtenář může ověřit platnost informací uvedených vypravěčem, ale také je svědkem přímé komunikace s postavou, která se mohla v průběhu let změnit (nebo ji vypravěč mohl idealizovat). Jelikož každý dopis vypráví jiný narátor, čtenář může srovnávat informace, které již zná, nebo se od „hlavního“ vypravěče teprve dozví. S *Osudy má Příběh* ještě další společný prvek, je jím důraz na jazyk: „V přímě řeči [...] vystupuje mnohem víc než v řeči vypravěčově do popředí okolnost, že jazyk není jenom zprostředkujícím nástrojem, který něco sděluje o hotové skutečnosti, ale že určitou skutečnost svou významovou energií artikuluje a evokuje [...]“ (Blažiček 2014: 221). Z dopisů můžeme vytvořit portréty také proto, že slova nereferují pouze o skutečnosti, ale způsob jejich použití vypovídá i o charakteru postavy, jelikož „táž věc může být prezentována různě a v bohatém nuancovaném významovém zabarvení“ (Blažiček 2014: 218).

Škvorecký vytvořil pro každou postavu osobitý slovník a charakteristický styl, které umožňují poznávat postavu na základě jejího jazyka. „Řeč dopisů charakterizuje postavy, jejich psychologickou a sociální různorodost. Jazyk těch nejsympatičtějších, Nadi, Přemy a Rebecky, ke kterým vypravěč cítí soucit a lítost nad jejich osudem, se vyznačuje věcností a uměřeností. Všichni pisatelé dopisů jsou odlišeni jazykem a současně reprezentují široké spektrum střeoevropských osudů“ (Kosková 2004: 154). Pro část dopisů je charakteristické, že jejich zápis připomíná mluvený projev.² Dopisy jsou psány nespisovnou češtinou a často obsahují dialekt. Přestože se někteří snaží do dopisů vnést rysy formálnosti (spojované s psaností), působí tím spíše komicky a neohrabaně. „Text dopisu při vši možné konvencionálnosti má schopnost charakterizovat postavu podle jejího sociálního statutu a prokázat její charakter, povahu i duchovní vybavenost. Zvláště výmluvným osobnostem pak poskytuje prostor pro

² O mluveném projevu uvažujeme v pojetí Jany Hoffmanové, které je uvedeno v hesle *Projevy mluvené a psané* v *CzechEncy – Novém encyklopedickém slovníku*. „Kreativním využíváním různých variet se vyznačují umělecké texty [...]. O nápodobu mluveného projevu se mohou pokoušet jen výběrově; výběr se může týkat pouze některé jaz. roviny, autor použije např. hláskoslovné rysy obecné češtiny (změny kvantity samohlásek, protetické v-, zjednodušená výslovnost souhláskových skupin), n. obecně č. tvarosloví, nářeční slovní zásobu apod. Literáři se většinou nesnaží využít všech příznačných rysů mluveného projevu a navíc s takovou frekvencí, jakou tyto jevy mají v běžné komunikaci; nepoužívají např. neustálé opravy a opakování, hezitační zvuky ani přesahy vznikající skákáním do řeči“ (Hoffmanová: 2017).

V dopisech se v pojetí některých autorů kříží psané a mluvené texty a používají pojmy „mluvená psanost“ a „psaná mluvenost“. V našich dopisech je toto propojení také, jedná se o „mluvenou psanost“, která je v určité míře v dopisech zastoupena, ale nedomínuje. V mluvených projevech je podle Hoffmanové zastoupena „nepřipravenost, spontánnost, neformálnost; jednodušší tematika, silná vazba na situaci, dynamičnost, subjektivnost, emocionální zaujetí, značná konkrétnost, nízký stupeň organizovanosti a uspořádanosti, fragmentárnost, implicitnost, neurčitost“ (Hoffmanová: 2017). K dopisům nevztahujeme vše zmíněné, například užití jednodušší tematiky by bylo diskutabilní.

bohatou verbalizaci nejen bezprostřední zkušenosti a čerstvého zážitku, nýbrž i životní filozofie, světonázoru, morálních postojů, poučení“ (Mravcová 2001: 60).

S tím souvisí i rozdíl v charakterizaci postav, kterou přináší vypravěč. Kubíček v knize *Naratologie. Strukturální analýza vyprávění* uvádí mimo jiné dva způsoby charakterizace postav, přímou a nepřímou. Přímá charakterizace je dána z pohledu některé z postav nebo vypravěče, kteří postavu charakterizují. Oproti tomu nepřímé způsoby charakteristiky uvádí jednání, promluvu, vnější zjev, sociální zařazení a prostředí. „Přímá definice/charakterizace se tedy odehrává formou v naratologii tradičně označovanou jako *telling* pomocí explicitního sdělení, zatímco nepřímá charakterizace/prezentace probíhá formou *showing*, kdy je daná informace ‚předvedena‘ a my si ji musíme uvědomit, jako když například v reálném životě na základě sledování něčího jednání následně ohodnotíme jeho charakter“ (Zamora 2020: 17–18). Pisatelé jsou v hlavním příběhu, až na případ Nadi a Přemy, zmiňováni pouze v krátkých útržcích, chybí nám o nich jakékoli informace od jiných postav a vypravěče. To je dáno i tím, že pisatelé sami promlouvají skrze dopisy, které vypravěč netematizuje ani nevysvětluje. Přímá charakteristika korespondentů v románu téměř není a převládá charakteristika nepřímá. Absenci nepřímé charakteristiky provází například neznalost fyzických rysů postavy, nebo jejího oblečení, které mohou v některých příbězích napomáhat k její typizaci, jindy mohou vyvolávat otázky adekvátnosti. O roli vnější charakteristiky píše Daniela Hodrová: „[v] tradičním realistickém románu je oděv v souladu se sociálním postavením a nitrem postavy, podobně jako tvář je už vlastně svého druhu nepřímým popisem nitra, charakteru nebo je napovídá, jinými slovy stvrzuje statut postavy“ (Hodrová 1994: 95).

Podobně jako fyziognomie fungují v dílech i jména postav. „Jméno je totiž důležitou součástí výrazové složky postavy jako znaku, její přímé charakteristiky v textu“ (Hodrová 1994: 92). Jméno postavu konkretizuje a individualizuje. Škvorecký dal korespondentům taková jména, ze kterých není možné jasně vyvodit další informace o charakteru postavy. Podoba jména může pouze přibližovat vztah, který mezi sebou korespondenti mají. Z pětice „hlavních“ pisatelů se dozvídáme celé jméno pouze z pera Reby, ale i tomu předchází zmínka v hlavním vyprávění. Příjmení můžeme vyvodit i z dopisů Vráti, kde vypráví historku, ve které se představuje. U Přemy se dozvídáme příjmení z hlavního pásma a u Jana až v novinové zprávě, kde je zmíněna jeho smrt. Lojzovo příjmení v díle nezazní. U jmen si také můžeme všimnout toho, jak si někteří korespondenti s podobou svého jména hrají, ať při používání deminutiv nebo domáckých podob, což je v přátelské korespondenci pochopitelné, nebo různými variacemi a překlady svého jména (Reba, Vráťa).

Dalším jednotčím prvkem dopisů je, že v samotném vyprávění nejsou téměř nikdy tematizovány. S hlavní linií románu přímo nekomunikují, neodkazují k ní ani s ní nejsou provázány. Ovšem i zde najdeme pár výjimek, kdy dopis vnáší do hlavní linie vyprávění nové vzpomínky a skutečnosti, které pak vypravěč osvětlí, a naopak.

Posledním jednotčím prvkem je skutečnost, že čtenář nikdy nedostane k dispozici Dannyho odpovědi na dopisy a mnohdy se může zdát, že hrdina svým přátelům ani neodpovídá. Náznaky návaznosti k Dannyho existujícím odpovědím vidíme až u posledních dopisů.

V dopisech se reflektuje, jak ve své realitě mohly vzniknout. Jedním z příkladů je i prosté upozornění na to, díky komu mohly být bezpečně odeslány. Část dopisů vzniká v prostředí totalitních režimů. Kontroly dopisů a autocenzura by bez zprostředkovatele neumožnily pisatelům jistou nebezpečnost.

1. dopis Jana: „*Píšu Ti o tom takhle otevřeně, protože jeden kamarád má Urlaubsschein a jede do Hradce; pošle Ti tenhle dopis odtamtud*“ (20).³

1. dopis Vráti: „*P. S. Dej za mě pusu Janičce Helebrantový, až Ti doručí tento zapečetěný list*“ (35).

1. dopis Reby: „*Ten pan četník, co sem jezdí služebně, mi přislíbil, že Ti tohle psaní pošle*“ (64).

2. dopis Přemy: „*asi jsi už nečekal, že ode mě uslyšíš ale využívám příležitosti že ocud' odjíždí jeden kamarád do Austrálie tak ti pošle ten dopis odtamtud*“ (114).

³ Ze Škvoreckého románu citujeme dle vydání uvedeného v závěrečném seznamu literatury a v textu uvádíme jen příslušnou stranu citovaného úryvku. Dále dopisy citujeme v kurzivě, kterou jsou odlišeny i v románu.

3 Lojza

První pisatel, jehož dopisy rámcují celý příběh románu, se jmenuje Lojza. O této postavě se veškeré informace dozvídáme výhradně z korespondence. V hlavním pásmu příběhu je o Lojzovi jen jedna nepatrná zmínka,⁴ ale podstatné informace o jeho charakteru jsou pouze v dopisech. Ve všech jeho dopisech si můžeme povšimnout předem daného schématu, které působí jako učebnicový příklad správného psaní dopisů. Úvody i závěry dopisů jsou opatřeny zdvořilostní formulí, kterou pisatel časem jazykově proměňuje. Pro Lojzovy dopisy je příznačné i velké množství pravopisných chyb a styl připomínající mluvený projev. Jak uvidíme na příkladech dopisů, Lojza je prostý člověk s nedostatečným vzděláním. Je naivní a o svém jednání příliš nepřemýšlí. To je však způsobeno především jeho nízkým intelektem a určitou konformitou. Lojza se přizpůsobuje společenskému dění a politickým režimům. Nedokáže ale rozpoznat, že právě tímto jednáním podporuje zločinnost ideologií. Podle prostředí a potřeby mění své politické názory a jazyk, což mu zajišťuje dobrou životní úroveň. V posledních dopisech se objevuje na místo češtiny slovenština, je to v době, kdy se odstěhuje na Slovensko. Lojza je nejen svým jazykovým projevem, vzděláním, jednáním a názory modelem jednoduchého, lehko ovlivnitelného člověka, ale i prostota jeho jména zní familiárně. Může být chápán jako typizovaná postava, tomu napovídá i skutečnost, že známe pouze jeho křestní jméno, které může připomínat vesnického kluka „od vedle“. Svou konformitou a tvárností se tak stává modelovým člověkem politických ideologií dvacátého století.

3.1 Lojzovy dopisy

První Lojzův dopis je současně prvním dopisem v díle a také textem, který celé dílo otevírá. Škvorecký čtenáři na prvních stranách předložil text plný pravopisných chyb obsažených v těžkopádném stylu psaní. Ovšem po dočtení dopisu následuje již bezchybný a oproti Lojzově projevu bezpříznakový text hlavního vyprávění. Čtenář tak rychle zjišťuje, že autoři vložených dopisů jsou jedinečně vykreslené postavy, které se od sebe navzájem odlišují nejen povahou, ale i jazykem.

Přejdeme k samotnému dopisu. Jak jsme již zmiňovali při představování Lojzy, dopis začíná naučenou zdvořilostní formulí: „*Milý Dane, předem mého dopisu přijmi srdečný pozdrav a milou spomínku*“ (11). Na tomto příkladu vidíme kontrast formálnosti s pravopisně

⁴ Danny si na Lojzu vzpomene ve chvíli, kdy se dozvídá, že má Naďa tuberkulózu. „Náďa už nepříde. Vona má tuberu.“ Nedošlo mi honem, co to znamená. Skoro jsem dostal radost. Aspoň se Naďa do konce války z fabriky sleje... až pak mi to došlo, a najednou. Vzpomněl jsem si na Lojzu“ (s. 297).

nesprávně napsaným slovem vzpomínka. Tedy již v první pisatelově větě nás upoutá strojenost a nevyváženost jeho písemného projevu. Analogicky k uvítací frázi je i závěrečné rozloučení „*závěrem dopisu...*“, v tomto dopise je napsané dokonce dvakrát za sebou. Zaměříme-li se na dopis z jazykového hlediska, povšimneme si velkého množství pravopisných chyb. Jedná se například o foneticky zapsaná slova: „akse, objed, betrýslajtr“, absenci interpunkce, nesprávně zapsané spřežky, nebo chyby v psaní vyjmenovaných slov a shody přísudku s podmětem. Vyjmenované prvky nespisovné formy češtiny připomínají v úvodu zmiňovaný mluvený projev, pro který je typické užití hovorové češtiny, nepřipravenost a opakování slov či dokonce vět, což je v dopisech také hojně zastoupeno. K mluveným varietám češtiny se řadí i dialekt, který je v dopise rovněž přítomen. Konkrétně se jedná o prvky severovýchodočeského nářečí, kterým se hovoří v Kostelci, kde se část hlavního příběhu odehrává. Pro tento dialekt je typické vypouštění souhlásky „j“, nekorektní zápis kvantity hlásek, náhrada 4. pádu pádem 1. při užití množného čísla rodu mužského životného: „akse pro dělníci“, nebo zaměňování souhlásky „v“ za samohlásku „u“: „dříu, neurátím“. Zajímavé je, že při používání naučených frází Lojza nikdy nářeční zvyklost neaplikuje, například slovo „pozdrav“ zapisuje vždy korektně.

Obsah a forma Lojzova prvního dopisu připomínají pohled z dětského tábora. Lojza Dannymu píše z lázní, kam jel na ozdravný pobyt. Informuje ho o tom, kde se nachází, podrobně popisuje svůj jídelníček, a především několikrát opakuje, díky čemu se do lázní dostal. V závěru dopisu pak předkládá své plány do budoucna. Mezi řádky, z nepřímo řečeného: činů, dojmů, názorů a postojů k situacím, ve kterých se právě nachází, však poznáváme jeho povahu. Lojzu nadšeného z toho, že se mohl zúčastnit „*akse Rajnarda Hajdrycha pro dělníci*“, protože „*[d]říu takové akse pro dělníci nebyli*“ (11). Lojzova postava, volba slov a způsob vyjadřování vyčnívají oproti ostatním postavám a působí kontrastně. Lojza hrdě opakuje a zdůrazňuje: „*Jsem v lázních od akse Rajnarda Hajdrycha. To je akse pro dělníci kam dříu jezdili jen boháči nyní můžou též dělníci. [...] Je to akse od Říšského Protektora Rajnarda Hajdrycha pro dělníci. Dříu takové akse pro dělníci nebyli. [...] tak mi zařadili do akse Rajnarda Hajdrycha pro dělníci. [...] Já už se s akse Rajnarda Hajdrycha do fabriky neurátím neb jsem se přihlásil dobrovolně do Říše [...] škoda, že tě nemůžou taky zařadit do akse Rajnarda Hajdrycha neb to je akse pro dělníci*“ (11).

Z prvního dopisu není patrné, jestli je dopis míněn vážně a jaký mezi sebou pisatel a hlavní hrdina mají vztah. Na základě formálního a milého přivítání, rozloučení a přátelskosti si čtenář může povšimnout pouze pisatelovy úcty k adresátovi. Otázka vzájemného vztahu však vyvstává u druhého dopisu. Čtenář již má zkušenost s ústřední postavou z hlavního vyprávění

a je seznámen s Dannyho smýšlením v době války i s jeho začínající revoltou proti nacistům. Ani jedna z postav nereflakuje začátek přátelství dvou tak odlišných lidí se zcela rozdílným pohledem na svět. Podrobnosti o vzájemném vztahu postav se v románu nedozvídáme.⁵

Druhý Lojzův dopis je psán z Říše. Lojza podává informace o své práci, popisuje události, které se kolem něj dějí, a zmiňuje také svůj zhoršující se zdravotní stav. Po jazykové stránce se jeho projev nijak nemění. Co se ale mění, je obsah jeho dopisů. Lojza se stal vášnivým divákem filmu a Dannymu posílá své filmové recenze. V recenzích, které se pravidelně objevují v každém jeho dopise, se zaměřuje především na výkony a krásu hereček. Lojzovu povahu nám nejvíce odkrývá jeho způsob podání některých informací, z něhož lze vyčíst i Lojzův postoj k dané situaci: „*Pan Majstr Akrman říká že říše má tajnou frgeltunsvafe a oplatí pluto kratum že zabijej neviný a ženy a děti tou frgeltunsvafe. Říká že to bude paprsek smrti a nikdo mu neujde a po válce bude Nová Evropa*“ (76). Zde můžeme pozorovat Lojzovu prostotu a naivitu v přejímání informací přesně tak, jak byly lidem podávány, bez jakékoli osobní úvahy. Lojza nelidskou zbraň nijak neodsuzuje ani situaci nekomentuje. Určitou dětskou naivitu můžeme vidět i v použitém slovníku. Například když hovoří o nadřízeném, používá slovo „pan“, anebo opakuje sloveso „říkat“, které odkazuje k tomu, že to není jeho myšlenka, jen ji v nezměněné podobě tlumočí. V dopise také hojně opakuje spojku „a“, která vytváří dojem promluvy bez nádechu. Je dobré podotknout, že u popisu bombardování, při které neohroženě peče, nijak nezdůrazňuje své hrdinství.

Druhý dopis je zasazen na konec první ze sedmi částí hlavního příběhu, nazvané Poe. V té se dozvídáme o protinacistické skupině, ve které Danny a jeho přátelé působí. V hlavní rovině příběhu Danny vzpomíná na výbuch skladu benzínu, který jeho přítel Přema anonymně založil. Lojzův dopis tak s činy hlavních hrdinů silně kontrastuje. Lojzovy přejímané názory a činy jsou protipólem toho, v co věří většina postav.

Třetí dopis už Lojza posílá po válce, pravděpodobně čerstvě po jejím konci, ale nijak se k situaci nevyjadřuje. V dopise píše o novinkách ve svém a bratrově životě. Dannyho o své svatbě informuje hned v první větě: „*předem mého dopisu přijmi srdečný pozdrav a milou spomínku a že se budu ženit*“ (137). Dannyho na svatbu zve jako svědka, což ukazuje, jak

⁵ O přátelství Lojzy a Dannyho bychom mohli zjistit více z jiných Škvorecké děl, protože autor některé postavy, nebo jejich předlohy, využívá opětovně. Například v novele *Neuilly* najdeme Lojzu, jehož realie odpovídají Lojzovi z *Příběhu*, ovšem tyto postavy nemůžeme zaměňovat, jelikož se již jedná o jiný syžet, a tedy jinou postavu. V *Neuilly* postava Lojzy pochází z kostelecké rodiny s mnoha sourozenci. Dannyho postava z *Neuilly* se s každým z nich znala, chodili s ním vždy jeden rok do třídy, protože postupně propadali a postupovali. O jejich vztahu se Danny vyjádřil takto: „Lojza mi z rajchu psal, měl jsem vždycky talent skamarádit se s lidmi, kteří nebyli ze světa mého intelektu, ale měl jsem je rád“ (Neuilly, 241).

důvěrný vztah ke svému příteli má. O nevěstě toho Lojza mnoho neví, vystačí si s informací, že její rodina vlastní hospodářství o sedmnácti hektarech (informaci dvakrát opakuje). Nevadí mu, že jeho nevěsta není žádná krasavice a je Slovenka (tuto informaci porovnává s tím, že manželce jeho bratra také nevadí, že bratr šilhá a je pouze dělníkem). I zde se odkrývá Lojzův charakter, nesleduje události kolem sebe a spíše se zaměřuje na domluvenou svatbu, která mu přinese to, po čem touží, peníze a pohodlí. Největší zájem Lojza jeví o bohatství nevěstiniých rodičů a tím uspokojení vlastních potřeb – spousta jídla a vlastnictví velkého hospodářství.

Po svatbě a stěhování na Slovensko se začíná Lojzův písemný projev proměňovat, v dopisech se mísí už tak špatná úroveň češtiny se slovenštinou.⁶ Tento jev u postavy demonstruje „rys konformity, nereflektovaného přizpůsobení se všem, tedy i jazykovým vlivům okolí“ (Kosková 2004, 152). „[...] *na prvím výročí sobáša to zme taky slavili ale zabyli zme krocana ponivač to je 6. prosince zas na Mikuláša ta podoba nebyla ešte tak vidět jak ted' ked' má nos jako já se říká nosopršku [...]*“ (194). V ukázce si můžeme povšimnout pomalu pronikající slovenštiny do Lojzova projevu. Zároveň se dozvídáme o Lojzově dceři Sulejce. Lojza si je vědom zvláštního jména své dcery a několikrát o něm v dopisech hovoří, ovšem myslí si, že je inspirováno gruzínskou písní. Přesto nás může napadnout, že Sulejka není Lojzovou dcerou, což dokládají i její fyzické znaky, o kterých se Lojza zmiňuje a porovnává je se sebou a svou ženou. „*[J]e moc hezká vlasi má jako cikán asi po pantátoj ponivač moje manželka je blond a já sem zrzavej*“ (195), hnědé oči má Sulejka podle Lojzy po matce, která je má černé (on sám má modré oči), jedinou podobu vidí ve stejném nose. Jelikož mu odlišnosti s dcerou ani případné počty měsíců těhotenství⁷ nedochází, je v manželství velice spokojený a těší se, že se po smrti tchána stane sedlákem. Už teď je velmi pyšný na své hospodářství a vypisuje Dannymu přesné počty vlastněných hospodářských zvířat.

Následující dopis, který Lojza píše čtyři roky po posledním, se od ostatních liší atmosférou. Lojza v něm není pozitivní jako vždy, ale utrápený a rozrušený. V jeho vesnici probíhá agitace do vstupu do JRD (Jednotné rolnické družstvo). Lojza však do družstva vstoupit nechce, protože by tím přišel o svůj majetek: „*Sú to svině sebrat majetek by chceli ktorý nenarobili jak já k tomu přídem který sem majetok poctivo vyženil a ted' mám zas on příst' a jít o žebráckej holi lebo na pekařinu*“ (318). Jedná se o první projev Lojzova nesouhlasu vůči autoritě. Lojza vždy ctil nařízení, která ho obklopovala, avšak tentokrát cítí, že přichází o své

⁶ Se slovenštinou Škvoreckému pomáhala Jaroslava Blažková (Kosková 2004: 152).

⁷ Předchozí dopis psal Lojza někdy po 7. květnu, kdy měl jeho bratr svatbu. V tomto dopise Dannyho informuje o své nadcházející svatbě s ženou, kterou v té době ještě neviděl. Další dopis píše o několik měsíců později a píše v něm o narození své dcery Sulejky, která se narodila 9. května.

jmění, a nevidí užitek, který by ze vstupu do družstva měl. Ovšem bojí se zatýkání, a proto se dá předpokládat, že do družstva pravděpodobně s nevolí nakonec vstoupí. V dopise se Lojza zmiňuje i o své dceři, opakuje informace o jejím jméně a vzhledu. Nakonec přidává filmová doporučení, ke kterým taktéž doplňuje poznámku o svém vzteku: „*Do kina chodíme meněj nemám na to tých myšlienok keď tu komunisti usilujú obrat' ma o všetko čo mi právem náleží*“ (319). V tomto dopise navíc zjišťujeme více něco o vztahu Lojzy a Dannyho. Dozvídáme se, že Danny nepřijel ani na Lojzovu svatbu.

Výše uváděné ukázky z dopisů poukazují na stále větší míru poslovenšťování Lojzova projevu. Tuto tendenci můžeme spatřit i v rámci jednoho dopisu. Zdvořilostní formule „*předem/závěrem mého dopisu prijmi srdečný pozdrav a milou spomínku*“, je v tomto dopise v úvodu psána stejně jako vždy, ale v závěru je aktualizována a poprvé se objevuje sloveso „prijmi“ ve slovenské podobě „prijmi“.

O Lojzově jednoduchosti a nedůslednosti svědčí to, že opakuje stejné informace nejenom v různých dopisech, ale i v rámci jednoho. I poslovenšťování jeho projevů je nedůsledné a kolísavé. Lojza do slovenštiny nepřechází plynule, ale často se navrácí k češtině. V dalším dopise je totiž úvodní fráze opět s českým slovesem „přijmout“, které na konci předešlého dopisu už vyměnil za slovenskou podobu. Zároveň je však na konci stejného dopisu závěrečné rozloučení téměř celé poslovenštěné: „*Záverom mojho dopisu prijmi srdočný pozdrav a milou spomínku*“ (422). Co však na Lojzovu nedůslednost poukazuje ještě více je fakt, že po dopise, ve kterém rozčileně odmítá vstup do JRD, přichází nový dopis, v němž je již řádným členem družstva. O celé záležitosti ohledně změny svého názoru mlčí a situaci popisuje s naprostou samozřejmostí. Možné je, že mu jeho nízký intelekt ani neumožňuje konfrontovat své předchozí názory s nově přijatými. Původní odpor ke vstupu do JRD zmizel a Lojza se chlubí úrodou, kterou dokázalo družstvo vypěstovat, a také penězi, které dostal za napsání článku o jejich úspěchu.

Další stránku Lojzovy povahy odkrývá jeho zmínka o filmu, jehož hlavním hrdinou je Rom. Lojza všechny Romy generalizuje a chová k nim nenávist, sám je několikrát udával Veřejné bezpečnosti za krádež drůbeže. „*Moj pritel Fabián čo sa mi vobec nepáčilo lebo cigánov nemám rád kradú nám v JRD slijepky až som ich viacej ak 3 načapal a predal VB kde boli zatvorený. Sú to zlodeji a špinhausníci ožierajú sa a bijú sa a nič neví len hrať na husle*“ (422).

Přestože už je čtenář zvyklý na Lojzovy jazykové chyby, v tomto dopise se objevuje jedna, která působí příznakově. Lojza ani jednou nezapisuje správně zkratku měny, kterou si vydělává, a zaměňuje ji za zkratku jinou:⁸ „[Z]aplatili mi zaň 70 Ksč. [...] [t]o hodí 35 Ksč na hodinu kolko platia tebe Ksč na hodinu?“ (421). V díle má však tato záměna ukázat komiku Lojzových chyb.

Další dopis píše Lojza z výletu do NDR, kam se dostal díky úspěchům JRD, ve kterém pracuje. Dopis je psán až na drobné výjimky slovensky, včetně zdvořilostní formule, v té poprvé použil aktualizaci a místo „srdečný pozdrav“ posílá „upřímný pozdrav“.

Dopis z výletu je přehlídkou Lojzovy nevědomosti, otrockého přejímání veškerých informací a rasismu. Lojza nedokáže rozeznat pravdu a tlumočí i věci, které naprosto odporují historickým faktům. Tato tvrzení doložíme ve třech ukázkách. Lojza na výletu vzpomíná na svého zaměstnavatele, kterého si velmi chválí. Tento muž byl podle Lojzy členem hnutí, jehož jméno Lojza zapomněl, ale věděl, že: „*Pan majster Radac něbol nácista ale bol v tej organizácii čo si teraz na méno nevzpomenem nosily hnědé košele a rajtky ale nebola to NSDAP ani SS*“ (559). Zde se Lojza mýlí, protože členové SA, organizace přínaležející k nacistické straně, byli přezdíváni „hnědé košile“. Lojza však poté dodává: „*já myslim že majster Radac bol anty nácista ved' to bol celkom dobrý človek*“ (559). To ukazuje jeho neznalost poměrů (uniform) a řízení se svými dojmy. Dalším příkladem Lojzovy neznalosti je popis z výstavy nazvané *Terrorangriff auf Dresden*,⁹ která mapuje bombardování Drážďan v roce 1945. Lojza se zmiňuje, že jejich průvodcem byl „*nemecký súdruh*“, bývalý voják, a jeho řeč tlumočil „*súdruh zo zväzu mládeže*“. Lojza však tlumočení nepotřeboval, protože stále rozuměl německy. Poznatky z výstavy, které pak vyprávěl, byly v jeho interpretaci naprosto zkreslené. Je otázkou, zda tyto dezinformace vznikly Lojzovou neznalostí němčiny, a následně nepřesným překladem, nebo je převzal z úst komunistického průvodce, anebo si Lojza informace nepamatoval správně. Tyto možnosti se vzájemně nevylučují. Na ukázkou porovnáme některá fakta udávaná Lojzou s historickými prameny. Lojza udává počet obětí 200 000, historické prameny 18–25 000 obětí.¹⁰ Lojza dále tvrdí, že na město bylo svrhnuto 500 000 tun

⁸ Za tuto nepřesnost může pravděpodobně Lojzova nevzdělanost. Je ale i možné, že nezná obsahy zkratk. A nejspíše vidí častěji zkratku KSC než Kcs. Může si také myslet, že na Slovensku se jedná o koruny slovensko-české.

⁹ Lojza píše: „*Terrorangriff an Dresden*“ (559).

¹⁰ Zdroj: Taylor V. F.: *How Many Died in the Bombing of Dresden?*, in *Spiegel International* [online], 2008. Dostupné z: <https://www.spiegel.de/international/germany/death-toll-debate-how-many-died-in-the-bombing-of-dresden-a-581992.html>.

hořlavých a zápalných pum, reálně šlo asi o 4 500 tun.¹¹ „*Bol to neludski zločin voči míru milovnému obyvateľstvu Nemeckej demokratickej republiky od válečných štváčov ktorí rozpúťali druhú svetovú vojnu a od tej inej vojny napríklad v Koreji a vo Vietnami a proti Egyptu v Izraeli. [...]*“ (560). Kromě zmíněných číselných omylů Lojza zmiňuje další nepravdy a nepochopení. Například skutečnost, že postava nerozlišuje a zaměňuje poválečné uspořádání NDR s nacistickou Velkoněmeckou říší. Oběti označuje za občany NDR, přestože z dnešních zdrojů víme, že bombardování probíhalo ve Velkoněmecké říši v období druhé světové války. Dalším nesprávným zacházením s informacemi je Lojzovo tvrzení, že druhou světovou válku, válku v Koreji, Vietnamu a tzv. Šestidenní válku rozpoutaly USA.¹²

A na konec k Lojzově rasismu: „*Ked' německý súdruh hovoril o utrpení obyvateľstva čo si len žiadalo mier ktorý americkí imperialisti nemohli potrebovať dal mu jeden človek do zubov bez akejkoľvek provokácie. [...] Hádám že to bol akýsi židák mal taký nos a huňaté obočie a kričal že sa im dobre stalo ľuďom v Dresden [...] soudruh vedúci vravil že ho omlúva zrejma duševná choroba lebo len dúševne chorý môžu sa zastávať amerických imperialistov proti nevinému ľudu NDR*“ (560). V ukázce je patrné, s jakou lhostejností Lojza jen pár let po válce a po návštěvě koncentračního tábora v Buchenwaldu popisuje svůj zážitek. S tím souvisí i následující popis z prohlídky. „*Tiež tam mali takú mieru stojacú a to väzni rozkázali aby sa postavil zády že ho zmiera jako je vysoký. Ale bol to taký trik lebo v miere mali otvor ktorým prostrčili pištoľ a strelili väzňa do väzu [...]*“ (561). Hrůzný mučící nástroj působí z Lojzova vyprávění jako něco fascinujícího a pisatel je, spíše než znechucen, nadšen. K celému vyprávění ještě dodává, že tábor již není aktivní, protože „*v NDR již téměř není zločinnost*“.

V posledním dopisu Lojza přirovnává Dannyho k sobě. Oba jsou podle něj spisovatelé. Danny jím byl vždy a Lojza slaví se svými již sto padesáti vydanými články velký úspěch. Lojza Dannymu navrhuje, aby se vrátil z Kanady. Pak by si, stejně jako on, vydělával psaním a mohl by i získat státní cenu. Danny by psal o pracujících, které dobře zná ze své zkušenosti v továrně. Lojza ho ujišťuje, že jeho romány lidé stále čtou, a pokud se vrátí, jistě se budou jeho knihy moci vrátit do knihoven. „*Ty, aj já budeme spisovatelja!*“ (668). Tato věta a celý odstavec o Lojzově tvorbě by mohl odkazovat k samotnému názvu díla, které je odpovědí na Stalinovu tezi o spisovatelích jako inženýrech duše nového člověka (Kosková 2004, 134). Před tímto dopisem je v románu uveřejněna tisková zpráva o zatýkání osob z literárních kruhů, včetně

¹¹ Tamtéž.

¹² O Angličanech nemluví, v dopise píše jen, že šlo o „*nálet amerických imperialistov*.“

člena kanadské diplomatické mise. Ten měl předat rukopis zemřelého Jana Prouzy¹³ nakladatelce Santnerové, u které vychází i Dannyho díla. Sousedství zprávy s dopisem vytváří ironii a kontrast.

Román začíná a končí Lojzovým dopisem z Karlových Varů. Jeho jazyk definitivně doznal slovenské podoby. V Lojzových dopisech se často uplatňuje rys opakování, který se objevuje i zde. První dopis zasílá z ozdravného pobytu a poslední dopis také. Dokonce volí i podobná slova. Porovnejme první dopis: „*Jsem v lázních od akse Rajnarda Hajrycha. To je akse pro dělníci kam dřiu jezdili jen boháči nyní můžou též dělníci*“ (11) s dopisem posledním: „*A tak teraz som v kúpeloch co je veľká vymoženost pre robotníkov nie jako za kapitalismu keď tu bývali iba boháčovia teraz sú tu aj robotníci. Hádám že v Kanadě do kúpelov doteraz jazdia iba boháčovia ved' Kanada je štát kapitalistký*“ (668).

3.2 Dílčí závěr

Lojza je Dannyho celoživotním přítelem. Ačkoli se několik let neviděli, přesto mu píše téměř celý život. Znají se spolu z Kostelce, a to je možná to jediné, co je spojuje. Lojza v celém díle plní roli modelového občana–produktu politických režimů dvacátého století. Je obyčejným člověkem s nedostatečným vzděláním, který pravděpodobně nemá špatné úmysly, pouze se chce mít dobře. Nad svými činy a proměnou názorů nepřemýšlí, jelikož mu k tomu jeho intelekt nevystačí. Nikomu však nedělá nic zlého, alespoň ne přímo. Pouze celý život oddaně následuje dominující politickou moc. Lojzovu postavu však dokážeme popsát i bez jakýchkoli životopisných dat nebo znalostí jeho fyziognomie. Pravopisné chyby prezentují nízké vzdělání, opakování informací ukazuje jeho omezený rozhled a konečná proměna jazyka z češtiny na slovenštinu i jeho přízřusobivost. Postava Lojzy je kontrastem všem ostatním korespondentům i postavám, ale o tom v následující části práce.

¹³ Jednoho z hlavních korespondentů.

4 Jan

Druhým korespondentem je Jan. Již z úvodních řádků jeho prvního dopisu je zřejmé, že je umělecky založený a že ho s Dannym spojuje láska k umění a literatuře. V písemném projevu užívá spisovnou češtinu. Přestože pochází také z Kostelce, vliv nářečí v jeho projevech není příliš patrný. Janovo reflexivní a umělecké založení spisovný jazyk podmiňuje. V jeho dopisech se objevuje pouze jediný jev, který lze identifikovat jako projev hovorové češtiny nebo nářečí, a to použití -s ve 2. os. jednotného čísla ve složených formách minulého času (uměls, nikdys). Jan dopisy člení na odstavce, řádně cituje verše, píše dlouhá souvětí, objevují se řečnické otázky a nedořečenost. V každém svém dopise cituje úryvky básní, ale i prózy, nebo alespoň výroky nějakého autora. Díla cituje v češtině, němčině a angličtině a používá i latinské pojmy. Jan v díle reprezentuje křehkého intelektuála, který je ubíjen nesvobodou projevu a tvorby v Československu od roku 1945 do roku 1972, kdy spáchal sebevraždu.

4.1 Janovy dopisy

V prvním dopise se setkáváme s Janem v době, kdy je totálně nasazen do nacistického Německa. Veškerá jeho pozornost je soustředěna především na poezii, o svém vlastním životě nic nepíše. Literatura je pro Jana zdrojem naděje a únikem z válečné reality. „*Nevím, proč mi stále zní v duši, ať se pokouším spát, nebo ať se držím stříkačky, když se ženeme hasit. Snad se musím držet také něčeho krásného – v duchu*“ (20), dodává Jan po citaci Jacobových veršů z básně *Malvína*. Ukázka nastiňuje Janovo vnímání literatury a také odkrývá informaci o jeho práci. Tu blíže specifikuje zmínka o tom, že chodí po ulici v uniformě Technische Nothilfe. Do náplně práce Technische Nothilfe, Technických nouzových sborů, patřily opravy měst po stávkách či náletech. Jan vypráví Dannymu, jak si při pochůzkách s vedoucím (Einsatzführer) polohlasně recitují verše Ericha Kästnera.¹⁴ Janův vedoucí Ernst Hübel je jeho přítelem. Členem nacistické strany je pouze formálně a Janovi toleruje četbu zakázaných knih, a také ho seznamuje s novými autory. O tom všem může Jan otevřeně napsat Dannymu proto, že dopis odesílá z Hradce prostřednictvím svého kamaráda. Kdyby se tyto informace dostaly k rukám úředníků pracujících v Říši, mohly by Janovi ublížit.

Druhý dopis Jan odesílá brzy po válce. Zmiňuje se v něm o návštěvě Prahy, kde doufal, že potká Dannyho, ale bohužel ho nezastihl. O návštěvě města by bylo možné napsat spoustu

¹⁴ Německý novinář a spisovatel (1899–1974), který se po zkušenosti s první světovou válkou stal pacifistou a nesouhlasil s totalitními systémy. „V roce 1933 bylo oficiálně zakázáno vydávání Kästnerových knih v Německu“ (Bodláková 1963: 131).

historek, postřehů a dalších vjemů. Jan se však při popisu výletu zaměřuje na literaturu. V pražském antikvariátě totiž sehnal dlouho chtěnou sbírku básní od Josefa Friče. Cituje jeho verše a následně ve zkratce porovnává autorovu tvorbu s jinými českými básníky. V tom se projevuje nejen Janova vášeň k literatuře, ale i jeho přehled a schopnost kritického uvažování. Jádrem dopisu je Janovo líčení toho, jak byl výborem časopisu povolán „na kobereček“. Jan v Kostelci redigoval časopis SČM *Slovo*,¹⁵ kde publikoval články, jejichž politické myšlenky nekorespondovaly s těmi, které měla komunistická strana. Jan o tomto zážitku píše Dannymu proto, aby se svěřil s úzkostí, kterou v něm rozhovor s komunistickým úředníkem zanechal. Janův článek o Winstonu Churchillovi byl označen za „reakční“. Jan si po vyslechnutí jednostranné interpretace svého článku, která odmítala Churchillovy zásluhy, a naopak ho označovala za nepřítele, vzpomněl na plakát ve vitríně kostelecké Hitlerjugend.¹⁶ Na tomto plakátu byl text s podobným vyzněním proti Churchillovi. Janovi byla dokonce vyčítána i recenze na obraz. Janova slova vyprovokovala úředníky k nesouhlasu a k pojednání o tom, jak má vypadat správné umění, inspirované „Třídní Nenávistí“ a „Třídním Bojem“. Celá situace a všechny vyřčené soudy vyvolaly v Janovi obavy, že měl Danny v něčem pravdu. K čemu Jan odkazuje, nevíme, jelikož je to sdílená informace pisatelů. Můžeme se domnívat, že Danny už dříve předpověděl nástup nové moci, která opět způsobí nesvobodu.

Třetí Janův dopis si zachovává stylistickou a jazykovou úroveň prvních dvou. Volba slov, použití latinských výrazů a výběr témat poukazují na vzdělanost a způsob myšlení pisatele. Některé věty dokonce znějí jako básnické obraty nebo části románu: „*Je to jako jedovaté ložisko, ukryté v organismu tak hluboko, že se k němu chirurgův nůž nedostane*“ (125). Z dopisu je cítit naléhavost a narůstající frustrace. V úvodu i závěru dopisu Jan opět vzpomíná na vitrínu u kostelecké prodejny, označuje ji jako „skříňku u Rupy“. Pravděpodobně se jednalo o samostatně stojící uzamykatelnou skříňku, kam majitel nebo nájemce umisťoval své materiály. Tento obraz si Jan vybavuje téměř v každém dalším dopise. Vitrína je pro Jana symbolem nenávisti, hrozby a ideologického tlaku, připomíná mu Dannyho předpověď

¹⁵ Motiv časopisu a zmíněných článků Škvorecký použil z vlastního života. Časopis vycházel pouze krátce (4 čísla), právě kvůli zmíněné politické nelibosti. Články, o kterých Jan píše, jsou identické těm, které psal sám Škvorecký v roce 1945, a za které byl také povolán na kobereček (Fetters 2012: 58–61). Druhý Janův dopis můžeme datovat do roku 1945.

¹⁶ „DIE FRAGE DES IDEOLOGIELEITERS: Wer ist Winston Churchill? – DIE ANTWORT DES HITLERJUGEND: Winston Churchill ist der größte Kriegshetzer, der in dem Interesse des internationalen Kapitalismus, Reaktion und der jüdischen Plutokratie eine Fortsetzung des Krieges gegen das Neue Europa fordert und in seinem Haß gegen den Nationalsozialismus sich sogar mit dem Bolschewismus verbindet“ (82). Překlad autorky textu: „OTÁZKA LÍDRŮ IDEOLOGIE: Kdo je Winston Churchill? – ODPOVĚĎ HITLERJUGEND: Winston Churchill je ten největší podněcovatel války, který v zájmu mezinárodního kapitalismu, reakcionářství a židovské plutokracie trvá na pokračování války proti Nové Evropě a při své nenávisti k národnímu socialismu se téměř spojil s bolševismem.“

nadcházející situace v Československu, která se naplňuje. Vyvolává v něm zlost, nejistotu a stísněnost, protože Jan „*vždycky chtěl jít s novým, a lepším, lidem prospěšnějším*“ (125), a teď už ani v milovaném umění nevidí směr, který by po něčem takovém toužil. Jan se Dannymu svěřuje, že nové, lepší a prospěšnější směřování myslí jak pro umění, které je jeho celoživotním zájmem, tak pro společnost. Jan v dopise Dannymu píše o návštěvě výstavy sovětského umění, o kterém později debatoval se svým přítelem Fialou. Fiala v diskusi odkazoval k „pokroku“ v malířství slovy, která převzal z Neumannova fejetonu:¹⁷ „*Malířská technika [...] může být pokroková i dnes, je-li nám vrácena, to jest použita k pokrokovému účelu, [...] k tomu, aby pomáhala lidem vést k chápání základních úkolů naší doby*“ (127). Jan s ním nesouhlasil a zpochybňoval jeho pojetí „pokroku“. Z debaty je frustrován, na cokoli, co by řekl, by jeho přítel našel odpověď a ani by nezvažoval Janova slova. Podle Jana sovětské umění pouze předělává již vzniklá díla ve prospěch své ideologie.

Premýšlivost a únik k literatuře přetrvává u Jana celý život. V dalším dopise Jan vzpomíná na knihu *Úvod do teorie zániku*, kterou mu Danny půjčil. Danny s teorií zacházel s nadsázkou a sarkasticky, chtěl poukázat na přicházející katastrofu. Jan na tuto teorii vzpomíná jako na něco, co Danny aplikoval i na lidi: „*[r]ozumová kapacita roste, emocionální a volní zůstává stejná. Skutečnost, díky hypertrofii rozumové části mozku, se komplikuje, dostává se do čím dál neřešitelnějších konfliktů s citem a vůlí. Vznikají jedinci neschopní akce, kterou může vyvolat pouze instrumentální inteligence, ne už inteligence reflexivní: jednotlivci neschopní života. Přibývá jich*“ (166). Jan po několika letech Dannyho slova chápe ještě určitěji, jelikož je vidí v realitě. Podle Jana tato „přespecializace“ postihla intelektuály. Vzpomíná na dobu, kdy v hitlerovském Německu za války pracoval pro Technické nouzové sbory a viděl mrtvé děti a plačící muže. Zpytuje svědomí, že před těmito živými a trpícími lidmi utíkal k veršům a nepodnikl žádné kroky. Jako v každém dopise se vrací k veršům S. K. Neumanna,¹⁸ kterému přiznává moudrost a zapomíná na předsudky, které vůči němu měl. Jak je pro Jana typické, v dopise cituje několik básní v češtině, němčině i angličtině. Zakončení jeho dopisu je velmi melancholické: „*Ale já nemohu už dál tou cestou, o níž jsi psal. Cítím, že pravda je v tomhle. Musím se konečně dokázat napít z té studně*“ (167). V této pasáži vidíme první zmínku o tom, že Danny na dopisy odpovídá a nejde pouze o jednostrannou konverzaci.

¹⁷ Proskribovaný pokrok. In S. K. Neumann: S městem za zády II.

¹⁸ V tomto dopise poprvé zaznívají Neumannovy verše pojednávající o prostých lidech: „*Miluju všechny věci, jejichž vztahy jsou prosté, miluji také lidi takové nejvíce. Jsou čisti a libezní, i když vidím je posté, jsou z pralátky a chutnají jak zralé bukvice [...]*“ (167). K těmto veršům, bez vypuštěné pasáže, se Jan vrací a cituje je i v dalších dvou následujících dopisech.

V dalším dopise píše Jan o své tvorbě a o kritické reflexi, které se mu dostává. Dopis můžeme zařadit do roku 1955, kdy Janovi vyšla básnická sbírka *Milostné zvláštnosti*. Janovi je prý vyčítáno, že jeho jazyk „češtinu hyzdí a devaluje“ (251), protože ve své tvorbě užívá slangu a argotu.¹⁹ Jan je však přesvědčen, že jazyk je takový, jaký lidé používají, a složitá syntaxe a košatost je naopak v knihách umělá. Podle Jana by měl autor do knihy vnést přirozenost života. Tato myšlenka jako by reprezentovala Škvoreckého užívání jazyka. Jan u Dannyho hledá pochopení pro své dílo a dále popisuje, co je mu vytýkáno. Podle kritiků se Janovi hrdinové přetvařují a nejsou opravdovými dělníky, v textech je přemíra sexu a málo politiky. Jan však Dannymu zdůrazňuje, že byl inspirován Neumannovými verši o prostých lidech, a proto šel mezi dělníky a poznával je a studoval. Díky tomu zjistil, že prostí lidé jsou stejní jako on, jediné, co jim chybí, je schopnost verbalizovat své myšlenky, což je úkol spisovatele. Dopis ukazuje, že Jan je umělcem tělem i duší a touží zachytit opravdovost a krásu světa tak, jak je vidí. Od tohoto poslání ho však neustále odrazují komentáře kritiky.

I v šestém dopise, psaném kolem roku 1963,²⁰ Jan uvažuje o umění, literatuře a společnosti. Jako v předešlých dopisech vzpomíná na skříňku u kostelecké prodejny a naplnění Dannyho slov. V dopise přemítá o své tvorbě, navazuje na téma prostého člověka a revoluce ve společnosti a v umění. V dopise polemizuje o úloze komunistické revoluce, přestože komunistou není a nehodlá jím být. O revoluci uvažuje jako o něčem dobrém, co se však nesmí zvrtnout v něco nepřechného a omezeného pouze na některé aspekty. Revoluce by podle Jana měla být obsažena ve všem, tedy i v umění. Permanentní revolucí trpí právě umění, kdy obrazy střídají plakáty a náročnou četbu, např. Kafky, nahrazují bajky. Jan nechce, aby se socialistické umění vyhýbalo hlubšímu proniknutí do psychologie člověka a zobrazovalo pouze povrch. Přál by si, aby umění nebylo primitivizované, aby bylo vyspělé a zrcadlilo lidské prožívání a tužby. Vyjadřuje svou věčnou touhu po kvalitním umění, které kontrastuje tomu umění, které ho obklopuje. „*V literatuře (a v politice) odpovídá však takovým primitivním poměrům právě lakýrovka: náhrada poznání hesly, útěk od konkrétna k abstraktnu. Je to tedy, v pravém slova smyslu, umění reakční. [...] Lakýrovka ztrácí účinnost. Umění, které je neúčinné, je k ničemu*“ (338). Jan sám touží prostřednictvím literatury, která je pro něj nejdůležitější věcí v životě, přispět ke správnému účinku revoluce. „*Revoluce má člověka*

¹⁹ Povšimněme si paralely s dopisem Vráti, kde si přesně ze stejného jevu dělá legraci. V této práci na straně 36.

²⁰ Jan zmiňuje znovuoobjevení Kafky, které můžeme datovat k Liblické, zvané též kafkovské, konferenci uspořádané v roce 1963.

osvobodit, nejenom z bídy tělesné, ale i duchovní. [...] Z té možná víc, protože v ní je esence člověka“ (339).

V době uvolnění, v šedesátých letech dvacátého století, cítí Jan úzkost, i když ví, že by se měl radovat: *„Konečně se přestalo mluvit ve frázích, konečně se vlada ptá lidí na jejich mínění, konečně se dají číst noviny, a snad se dočkají spravedlnosti i političtí vězni“ (458).* V Dannym hledá oporu a doufá, že alespoň s ním může probírat otázky literatury a politického dění. V dopise otevírá otázky cenzury, literatury a kritiky. Popisuje přístup mladého kritika Větvičky, jehož způsob hodnocení děl Janovi připomíná kritiky z padesátých let. Tehdy bylo odmítáno vše, co nebylo psáno primitivně a stranicky. Jan se ve své úvaze a rozhořčení nad Větvičkovou kritikou románu Aleny Obdržálkové opírá o slova amerického autora Raymonda Charlese. Charlesův pojem „chytrý hlupák“ provází celé Janovo pojednání až k posledním větám. Bojí se, že doba, ve které žije, zničí směřování celé literatury. *„Kdybych se aspoň, Dáne, dokázal zbavit dojmu, že vedle těch, kteří to všechno myslí dobře, je taky všude plno Chandlerových chytrých hlupáků. Bohužel, nedokážu to. Dáne, jak to skončí? Mám opravdu strach. Vždyť ti chytrí hlupáci mohou docela dobře přes noc povalit na lopatky to, co jsme se dvacet let snažili postavit na nohy“ (461).* Pro Jana je literatura vším, a proto nese dobu jejího omezování a ohýbání velmi těžce. Z dopisu vidíme, že v Janovi roste úzkost z budoucnosti. Jeho postava charakterizuje citlivého umělce psychicky ubíjeného totalitními režimy.

Poslední dopis píše Jan v době normalizace. Danny už je tou dobou v Kanadě a Jan zůstává v Československu. Holanovy verše, které v tomto dopise cituje, jsou pochmurné a dokreslují Janovu náladu. Jan kolem sebe vidí jen marnost a samotu. Lidé se spolu nescházejí, spisovatelé píší sebekritiky, aby se očistili před stranou. Jan je zlomený, už není schopen psát, pouze sleduje, jak mladí spisovatelé plodí jedno dílo za druhým a nevdají jim přízpusobit se požadavkům cenzury. Dopis končí stále se vracející vzpomínkou na skříňku v Kostelci.

K dovršení Janovy korespondence patří ještě dvě novinové zprávy agentury Reuters: *„Ke spisovatelům, kteří spáchali sebevraždu po sovětském vpádu do Československa přibylo nové jméno. Básník Jan Prouza byl dne 28. 8. 1972 nalezen ve svém bytě oběšen“ (611).* Zprávu doplňují informace o jeho společenském postavení. Nebyl příliš známý spisovatel, často byl v konfliktu s oficiálními představiteli a v roce 1970 byl dokonce vězněn za podpis petice za propuštění stoupců Alexandra Dubčeka. Vydal sbírku *Milostné zvláštnosti*, která vyvolala nelibost u komunistického režimu. Dopis na rozloučenou nebyl nalezen, pokud ho, jak uvádí sama agentura, včas neodstranila policie. Druhá zpráva, otištěná o pět let později, podává

hlášení o zatýkání spisovatelů v Praze. Z té se dozvídáme, že jeden z nich, J. V.,²¹ předával členu kanadské diplomatické mise rukopis básní Jana Prouzy.

4.2 Dílčí závěr

Jan Prouza působí svým jazykovým projevem a hloubavostí v dopisech ze všech korespondentů nejsečtější. Jan je křehký intelektuál, který si plně a bolestně uvědomuje, co se kolem něj děje. Celý život ho provází láska k literatuře, kterou i sám tvoří a ke které uniká v nejtěžších chvílích. Pro očištění a svobodu umění by udělal cokoli, ale je si vědom toho, že to sám nezvládne. V dopisech se obrací na Dannyho a společně s ním se snaží vymyslet, jak literaturu přizpůsobit režimu tak, aby neztrácela na hodnotě. Když ale zjistí, že je to nemožné a že v období socialistického realismu je literatura omezována podobně jako v době nacismu, své snahy vzdává. V dopisech se nikdy nezabývá sám sebou, raději vede úvahy o umění a životě, podobné těm Dannyho. Ve většině jeho dopisů se objevuje vzpomínka na „skříňku u Rupy“. V době nacismu ve skřínce visel plakát Hitlerjugend podněcující k nenávisti vůči Winstonu Churchillovi a vštěpující „jediný správný názor“. S tímto plakátem měl Jan navíc spojení Dannyho předpověď budoucnosti, kterou sice neznáme, ale pravděpodobně se týkala toho, že po válce nenastane konec nenávisti a nesvobody. Dannyho slova se naplňovala a v Janovi rostla úzkost a bezvýchodné myšlenky. Tato skříňka je pro Jana obrazem doby, ve které žije. Jan je frustrován zjištěním, že se tento obraz nemění. Praktiky v době fašismu porovnává s praktikami socialistického realismu a srovnatelnost obou totalitních režimů ho děsí. Proto spáchal v roce 1972 sebevraždu.

Postava Jana reprezentuje tu část spisovatelů, kteří neemigrovali, zůstávali v zemi a doufali, že přijde doba, kdy budou moci svobodně vydávat svá díla. Byli to spisovatelé, kteří se drželi svých zásad a rozhodli se svá díla nepřepisovat podle principů socialistického realismu, ani netvořili v tomto duchu díla nová.²²

²¹ Jan Vrchcoláb.

²² Typ přizpůsobivého spisovatele zobrazuje Jan Vrchcoláb, o něm více v kapitole věnované Vráťovi.

5 Přema

Přema je jednou z ústředních postav vyprávění z Kostelce. V hlavním příběhu se objevuje ze všech korespondentů nejčastěji. V dopisech ho poznáváme z nového úhlu. Můžeme tak posoudit, jestli se Přema jako postava a pisatel dopisů nějak charakterově liší. Z hlavního vyprávění o Přemovi víme, že je mladý muž, který je v aktivní opozici proti oběma totalitním režimům, nacismu i komunismu. V době nacismu „byl hlavou podzemní organizace [...]. Žádné hrdinské činy zatím nevykonala, kromě občasného stříhání telefonních drátů v noci v lese, o nichž jsme doufali, že spojují kostelecké vojenské velitelství s Berlínem“ (37). Hrdinské činy Přema nejprve vykonával sám, vyhodil do vzduchu sklad benzínu, který používali Němci. V době komunismu už s pomocí odbojové skupiny tajně vysílal do Anglie. Poté, co byla jeho činnost prozrazena, ukryl vysílačku za pomoci Dannyho a svého otce v lese a uprchl z vlasti.

5.1 Přemovy dopisy

První Přemův dopis je spíše vzkazem. Skládá se z pozdravu a čtyř holých vět napsaných spisovným jazykem. Jejich význam je nejasný, jde zjevně o šifrovaný vzkaz, který nějak souvisí s Přemovou odbojářskou činností za války. „*Danny, zdravím Tě z Prahy. Sešel jsem se s Matějem. Třešně budou ještě dvakrát kvést. Přijedu v neděli. Nazdar! Tvůj kamarád P*“ (27).

Druhý Přemův dopis je již obsáhlejší a poznáváme z něj pisatelův styl a jazykovou úroveň. Korespondent píše nespisovnou češtinou s velkým množstvím hovorových výrazů: „lágr, tlačěnka, esesák“ a téměř nepoužívá interpunkci. Podstatnou část slov zapisuje pravopisně špatně a často foneticky „ocud“, čtyři, légie, jazik, kníškách, břech, skažený“, někdy nedbá na kvantitu hlásek. Vypouští hlásku „j“ například u slov „eště, zistil“. Od třetího dopisu nepíše ve tvarech slovesa být souhlásku „j“. V minulém přičestí vypouští příponu „-l“. Používá hovorové koncovky a protetické „v“. Většinu spřežek píše chybně. Jazykový projev o pisateli prozrazuje jeho vzdělání a sociální zařazení. Přema není intelektuál, jeho postava ukazuje prostého, ale přirozeně inteligentního člověka s dobrým srdcem, za něhož mluví především činy.

Druhý dopis posílá Přema čtyři roky po posledním setkání s Dannyem, v hlavním textu o loučení Danny píše až na straně 361–362, tedy až o dvě stě stránek dále, než je umístěn dopis. Přema utekl v den pohřbu Edvarda Beneše, v roce 1948. Jeho postava ukazuje osudy poúnorové vlny emigrantů. Přema v dopise píše, že byl zajat u Řezna, odkud se nemohl dostat, protože neměl žádné výhody, které by mu umožnily odejít (protekce, známosti, znalost jazyků). Odešel

až za rok a půl s Cizineckou legií. Poté s ní kvůli válce ve Vietnamu podstoupil půlroční výcvik na Saahaře. Války se ovšem nezúčastnil, cestou do Asie uprchl. Byl ale chycen a následně poslán na Sicílii do tábora pro osoby bez státní příslušnosti, odkud právě napsal dopis Dannymu. Z hlavního vyprávění víme, že Přema veřejně vystupuje proti představitelům totalitních režimů. Své názory nemění, v dopise se dočítáme, že je dokonce vyjadřuje i v táboře na Sicílii: „*Je to tu samej esesák a ustaši a samozřejmě se s tím moc nechluběj ale když jsem to zjistil a začal jsem se s nima hádat tak mě zmlátili, že jsem málem dodělal*“ (114). Přema bojuje za to, v co věří, bez ohledu na to, že by ho jeho názor mohl stát život. Na závěr dopisu nastiňuje svůj další plán. Doufá, že když nebyla přijata jeho žádost o pobyt v USA, bude moci odjet do Austrálie.

O dva roky později píše Přema již z Austrálie. Dostal se tam téměř hned poté, co Dannymu odeslal předchozí dopis. V zemi je spokojený, vyhovuje mu tamější vysoká životní úroveň, ale vadí mu místní lidé, kteří mu v politických věcech připadají zaostalí. Přema nemá problém s žádným zaměstnáním, pracuje kdekoli je potřeba a kde má možnost vydělat si slušný plat. Po roce si může koupit vysněný pozemek, na němž plánuje farmařit. Loučí se s Dannym slibem, že mu pošle novou adresu, a doufá, že mu Danny bude moci také napsat: „*Prej to teď bude u vás svobodnější když měli komoušové v Moskvě ten sjezd a Khrustchov měl tajnou řeč o Stalinovi jeslis jí čer*“ (181). I když žije v exilu, stále se zajímá o dění ve své vlasti. Odkaz na 20. sjezd KSSS datuje dopis do roku 1956.

V dalším dopise Přema rekapituluje svůj život na farmě, kde vydržel pouze chvíli, vadila mu samota, a proto se přestěhoval zpět do Sydney. Tento dopis ukazuje proměnu v Přemově vnímání. Touhu po dobrodružství, kterou měl jako mladý, střída nostalgie. Jelikož na farmě nikoho neměl, cítil se osamělý. To se projevovalo častými sny o rodném kraji. Zdálo se mu o Kostelci, o jeho otci a vybavovaly se mu vzpomínky na společné zážitky s Dannym a dalšími přáteli. Přema stále víc cítil stesk po domově, který zažívá každý exulant. S Dannym se Přema loučí sentimentálně a prosí ho o napsání novinek z Kostelce, které by ho mohly rozveselit. V dopise není údaj, který by nám jej pomohl datovat, ale z nadcházejícího dopisu můžeme říci, že byl tento dopis odeslán v roce 1965.

Tři roky po posledním dopise, v roce 1968, se Přema opět hlásí. Jelikož už žije v cizině 20 let, objevují se v jeho projevu anglická slova: „*Loni sem fyanančně zakrvácel ponivač sem potreboval dentures ani už nevím jak se to řekne česky. Počítám náhradní zuby*“ (490). Přema pracuje na výkopech a vydělává si slušné peníze. V Austrálii se má dobře, má dům, jezdí na dovolenou, ale přesto by se rád vrátil domů. Prosí Dannyho o poptání u soudu, jestli by byl jeho návrat do vlasti možný. Od svého známého zjistil, že trest, který dostal v Československu, by

mohl být po dvaceti letech promlčen, a on by se tedy mohl vrátit a svobodně žít. Přestože ví, jak vypadá situace v Československu, touží se do vlasti opět vrátit. V Austrálii se Přema stále neoženil a ani se příliš nebaví s ostatními Čechy. Není nic, co by ho tam drželo. Říká, že Češi, kteří žijí v Austrálii, by se bavili pouze o politice a „z *tý já sem vyrost*“ (490). V té souvislosti vzpomíná na svého otce a jejich činy. „*A k čemu to šecsko bylo? Po druhý už bych si to rozmyslel*“ (491). Tato slova naznačují, že se Přema s novou zkušeností, kterou zakusil po svém útěku z Československa, odklání od rebelských a protirežimních myšlenek. Je skeptičtější a možná by už teď nic podobného nepodnikal.

O co Přema žádal, Danny udělal, a tak další dopis Přema píše již z Kostelce, kam přijel ještě v roce 1968. Složka k Přemově případu byla ztracena a trest byl beztak po dvaceti letech promlčen. Přátelé se ovšem nepotkali. Danny odjel do Kanady dříve, než se Přema vrátil. Přema v Austrálii vše prodal, odjel a začal žít v Kostelci v domě se svou matkou. V dopise je většina vyprávění věnována lidem z Kostelce, které znal. Píše, co se u nich změnilo, co prožili a také zjišťuje, kdo zemřel. V dopise, který je výrazně delší než všechny předchozí, opět naráží na své mládenectví. Už po dvou měsících ve vlasti zvažuje, že by odjel za Dannym do Kanady. Cestovat pro něj není problém, jelikož je zvyklý často měnit místa, kde žije.

Poslední dopis Přema posílá opět z Austrálie, nově z Darwinu, kde si našel lepší práci, než měl před svou cestou do Československa. Chtěl se stavit za Dannym v Kanadě, ale neměl dostatek financí. Z Československa odjel poté, co byl v továrně udán za kritiku režimu. Byl označen za „nežádoucí osobu“ a musel si vybrat mezi československým a britským občanstvím. Jelikož už jeho matka zemřela a v komunistické zemi žít nechtěl, rozhodl se odjet: „*Už to tam pro nás není kamaráde vodvykli sme pořád držet hubu a sedět na fleku to už pro nás není*“ (616). Přema žije v Austrálii stejně jako před tím. Vyhýbá se Čechům, které již od prvních dopisů označuje jako „Čížky“, a užívá si svobody volného občana a svobodného muže. V závěru dopisu k sobě Dannyho zve, aby si po třiceti letech společně zavzpomínali na mládí.

Sedmého května roku 1977 přichází Dannymu dopis o Přemově smrti: „*Vážený pane Smiřický, s hlubokým politováním Vám musím sdělit, že Váš dopis adresovaný panu P. Skočdopolovi nemohl být doručen, jelikož adresát tragicky zemřel při nedávné katastrofě, která postihla naše město. S projevem veškeré úcty Kevin W. McIntyre vrchní poštmistr města Darwinu*“ (652). O Přemově smrti by nikdo jiný Dannymu asi nenapsal, protože z jeho dopisů jsme nikdy nezaznamenali, že by měl v Austrálii nějaké přátele. Přema byl na světě už sám, nikdy se neoženil a rodiče i většina jeho starých přátel mu zemřela. Zbýval mu snad jen Danny, se kterým si, přestože se roky neviděl, stále dopisoval.

5.2 Dílčí závěr

Přemysl Skočdopole je významnou postavou v hlavním pásmu příběhu i v korespondenci. O jeho povaze a činech máme informace jak z hlavního vyprávění, tak z dopisů. Vyrůstal a mládí prožil v Kostelci, kde byl velmi dobrým přítelem Dannyho. Právě Přema vtáhnul Dannyho do protinacistického i protikomunistického odboje. Vzpomínky na Kostelec a jeho přítele Přemu provází celý život, i když žije jinde. Pokud opomineme prvotní šifru, Danny dostává jeho dopisy od chvíle, kdy už Přema nežije v Československu. Za války a po komunistickém převratu v roce 1948 vykonal několik hrdinských činů.²³ Jeho postava reprezentuje nekomfortního člověka, který musel z politických důvodů utéci. V Československu byl v nepřítomnosti odsouzen a už se nemohl do vlasti beztrestně vrátit. Většinu života strávil v Austrálii, kde se mu dařilo. V dopisech vždy zmiňuje dobu, která uplynula od posledního dopisu, místo, kde se nachází, čím se živí a jak mu práce vynáší. Také se vždy dotkne tématu žen a svého mládenectví. Opakovaně vzpomíná na Kostelec. Právě časté myšlenky na domov a pravidelné dopisování s matkou jsou dokladem smutku, který provází každého exulanta. Přema se také pravidelně ptá na situaci v Československu, kterou i přes polovinu světa stále sleduje a touží se domů vrátit, což se mu v roce 1968 na chvíli podaří. Vzpomínky na mládí a neustálý zájem o dění v rodné zemi, jsou totožné s Dannyho přístupem. I přes časté vzpomínání nepůsobí Přemovy dopisy smutně, jsou spíše nostalgické. Jeho postava i sloh jsou po celou dobu téměř neměnné. Až po delším pobytu v Austrálii se v dopisech někdy objevují anglické výrazy.²⁴ Píše nespisovným jazykem s hovorovými výrazy a nepoužívá interpunkci. Jazyková úroveň jeho dopisů může připomínat Lojzovy dopisy. Přema je stejně jako on prostý člověk, ale je přirozeně inteligentní. Rozlišuje mezi dobrem a zlem, pravdou a lží (maskovanou ideologickou přetvářkou). Ve svých názorech je stálý, nemění je, i přesto, že by se tím jeho život stal jednodušším. Stal se Kosteleckým hrdinou, ale sám se o ničem takovém nikdy nezmiňuje. Přema byl čestný muž, který se nikdy ničeho nebál.

²³ „Podal jsem mu ruku a hlavou mi prolétly jeho činy. Hořící sklad, tank odstřelený kulometem schovávaným celou válku, vysílačka, za pomoci jednorukého legionáře tak úspěšně zlikvidovaná, že státní orgány její existenci vůbec nezjistily. Jinak by v dokumentu jistě nahradila neefektivní, byť v tiskařský lis proměněný cyklostyl. Ke skladu ani k tanku se však Přema po válce nepřihlásil, já o tom mlčel, pan doktor Labský taky. Kolem Přemy se rozhodlo velké historické mlčení. Do historie města Kostelce vstoupil jako zavilý zrádce, dědičný vrah a rozvraceč“ (s. 362).

²⁴ V prvním dopise Přema zmiňuje, že neumí žádný jazyk, ovšem v průběhu života se v Austrálii naučil plyně anglicky.

6 Vráťa

S Vráťou se seznamujeme v dopisech i v hlavním vyprávění, kde však figuruje jako jedna z vedlejších postav v pásmu z Kostelce. Pojítkem Vráťových dopisů je jejich začátek. Vráťa, až na jeden dopis, vždy uvádí, odkud dopis píše a v nadcházející historce pak vysvětluje, proč se tam nachází.

Vráťa své dopisy na rozdíl od ostatních korespondentů záměrně utváří a stylizuje jako humorné umělecké dílo. Formát dopisu mu umožňuje využít literární hravosti. V dopisech proměňuje styly a jazyk. Při vyprávění příběhy protkává nespisovnou češtinou, která v dopisech převládá nad češtinou spisovnou. Češtinu navíc kombinuje s němčinou, foneticky přepisuje německá slova, nebo vytváří česko-německé výrazy. V textech se vyskytují hovorové a nářeční jazykové prostředky, včetně expresivních výrazů, které vynikají v kontrastu se spisovnými a knižními jazykovými prvky (přechodníky, filosofické pojmy). Tato kombinace rozličných vrstev jazyka, a tím vytvořený kontrast, je základem Vráťova slovního humoru, např.: „*dialektická triáda (ty však houno víš, co to je, ty přitroublej saxofonisto*“ (34). Psaná forma Vráťovi umožňuje pracovat i s grafickou podobou slov. Korespondent záměrně píše slova pravopisně špatně, nebo je jinak graficky odlišuje, a mění tak tvary slov, čímž vznikají nové významy a novotvary: „*generalissimussss Stalin (těch es je tam se mi zdá přeci jen ňák moc, i když souh Stalin si zaslouží to nejlepší)*“ (249), nebo „*z ČSSSR*“ (600). Znásobováním písmene „s“ Vráťa naráží na všudypřítomné zkratky socialismu začínající na „s“ (sovětský, socialistický, svaz...). Ironizuje, že Československá republika je již plně socialistická a lidem zbývá pouze dělat si legraci. Mezi konkrétní prvky nespisovné češtiny – nářeční prvky a výrazy obecné češtiny – patří: „nikdá, žváro, rajch“. Podobně jako v dopisech jiných korespondentů si i ve Vráťově korespondenci povšimneme rysů mluveného projevu, jak je v této práci definován dříve. K tomu patří opakování demonstrativ, psaní protetického „v“, špatný zápis některých českých i cizích slov „taxem, natýrlich, drogueristického“, odlišně zapsaná kvantita hlásek, používání nespisovných koncovek, absence písmene „j“ u tvarů slovesa být a absence přípony „-l“ v minulém přičestí. Vráťa vynechává první písmena u slov „vždycky, když, jestli“ a píše pouze hovorové „dycky, dyž, esli“. „*Tak sem vzal schůdky, takový ty s tou platformou nahoře, vylez sem na ně a natahoval sem se pro ten louh, avšak i dyž sem si stoup na špičky, došáh sem naň pouze špičkama(mi?) prstů*“ (34). Kromě zmíněných odchylek od pravopisné normy, jsou v ukázce patrné další zvláštnosti pisatelova projevu. V dopise se objevuje u několika slov závorka s alternativou, v níž pisatel nabízí jinou verzi zápisu slova. Závorkami ironizuje

nejistotu v psaní daných tvarů, se kterou se setkává každý od školních let až do konce života: „špičkama(mi)?, hrdly(i?), padaje(jíc?)“ (34). Jazyková úroveň Vráťova písemného projevu může připomínat Lojzovy dopisy, ale stylizace Vráťových dopisů je zcela odlišná a sofistikovaná. Vráťa je inteligentní, pravopis a stylistiku ovládá nadprůměrně, a jeho projev je na rozdíl od nevědomého Lojzy, výsledkem suverénně ovládaného jazyka a jeho nejrůznějších stylových vrstev. Používaným stylem věci zlehčuje, a dělá si z nich i z jazyka legraci. Vráťa je ve svém projevu permanentně nevážný.

Pohrává si s jazykem a zaměřuje se na detaily, které jeho líčení událostí dodávají na obrazivosti. V příbězích používá nejrůznější komická přirovnání, například: „*přičemž já, ležíc mezi tím už na zemi jako těleso těžší louhu, různobarevný limonády na mě vytékaly, jako kdyby na mě čůralo dvacet vožralejch a každé měl v sobě nákej jinej lék, co se po nich močí duha*“ (34). V této citaci vidíme také zmiňovaný jazykový kontrast.

Vráťa v dopisech podrobně líčí buď obsahy uměleckých děl, nebo dějem nabitě situace z osobního a pracovního života, které mají groteskní průběh a jsou pointovány. Ve většině dopisů líčí současně několik historek, které mají řadu odboček a jsou pro jeho vyprávění typické. Mluví vypráví nejen o svých zážitcích a později vzpomínkách, ale reprodukuje i historky jiných lidí. Líčení přehání, je ironický a nic nemyslí vážně.

Postavu Vráti utváří především její humor, který úzce souvisí s volbou slovníku a stylizací projevu. Jedná se o kombinaci všech druhů jazykového humoru, jak je definuje Bečka,²⁵ slovního, situačního i myšlenkového. Základem je humor slovní, zmíněná kombinace spisovných a nespisovných jazykových prostředků. Komika je založená na nadsázce a kompozici historky, která je pointována. Komiku historky Vráťa zesiluje různými opravami a poznámkami, kterými popisované události vyvrací či doplňuje. Například v prvním dopise, psaném za protektorátu, kdy je Vráťa mladý, se objevuje situační jazykový humor, což je „živě a sugestivně vylíčená komická situace“ (Bečka 1946: 111). V pozdějších dopisech, psaných od padesátých do sedmdesátých let, je ve Vráťově humoru nový základ. Komika je založena na znalosti a schopnosti kritické reflexe: „Podstata humoru je tedy jiná: je to duševní dispozice, podle povahy jednotlivých lidí buď trvalejší, nebo jen chvilková, vidět věci z jejich komické stránky nebo hledat na věcech jejich komickou stránku, nebo ještě lépe, vykládat věci z jejich komické stránky“ (Bečka 1946: 111). V definici humoru ve Slovníku literární teorie Milan Pávek uvádí: „*H.* neztracuje, v jeho způsobu hodnocení reality je přítomna jak radost z vědění

²⁵ Bečka, J. V.: Komika a humor v jazyce, in *Naše řeč* 30, č. 6–7, 1946, s. 111–120.

a převahy, tak tesknota a bolest z pochopení“ (Vlašín 1984: 140). Vráťa často tematizuje absurdní nařízení a rozhodnutí komunistické strany. K pochopení některých jeho narážek je nutné znát politické poměry a být schopen nad nimi kriticky uvažovat. Adresát Vráťových dopisů jeho humor chápe a také vidí, že realita, ze které vtipy vychází, je vlastně tragická.

Vráťa využívá veškeré formální náležitosti dopisů a přetváří je podle svého: pozdrav, oslovení, sdělení, podpis a postskripta, kterými každý dopis doplňuje. Postskripta mají v dopisech obecně funkci dodatku. S touto konvencí si Vráťa hraje a sérií postskript převrací jejich konvenci. Dopisy, které jsou ze všech odeslaných nejdelší, rozpíná zdánlivě nesmyslně mnoha postskripty a různě jejich podobou přetváří. „*P. S.; A ještě jedno P. S.; A eště P. S.; A ještě jedno P. S.; A jedno P. S., definitivně poslední; P. P. P. P. S. (Prej se to správně píše takhle; P. P. P. P. P. P. S.*“ (377–378). V jednom dopise nahrazuje P. S. hvězdičkou. Už z délky dopisů a neustálých odboček můžeme vidět, že pisatelovým záměrem je zaujmout adresáta nejen silou a množstvím svých informací, ale také osobitou výstavbou. Na údaje z postskript dokonce Danny vzpomíná v hlavním příběhu, když jde navštívit společnou známou Marii, o které se Vráťa v množství postskript zmiňuje.

Vráťa navíc aktualizuje pozdrav a variuje Dannyho oslovení i svůj podpis, čímž reaguje na obsah dopisu a na dobu, kdy byl odeslán. 1. „*Zdruv, Danieli! Tvuj Vráťa*“; 2. „*Ahoj Daniele!, Vratka, dramatyk*“; 3. „*Ahoj, D’Anielli!, Tvůj dycky Vratislav*“; 4. – z návštěvy Ruska: „*Čets Práci, Danieli Josifoviči?, Vrastilav Čěnkovič*“; 5. – první dopis, kde zvažuje odchod z vlasti: „*Pozdrau Pámbu, krajánku; Vratislávek, krajan*“; 6. – dopis z doby, kdy Danny i Vráťa emigrovali: „*Milý zaoceánský bařtipáne, Tvůj Zurückheil Glücker (to sem si tak přeložil svý méno dyž sem ted’ vobčanem Rýše)*“; 7. – poslední dopis odeslaný z nemocnice v Německu: „*Bratránku, Tvuj Uratislaus polepčenej říšník, jak by vo mně dneskon řekla nebožka Naďa.*“

Vráťa píše ze všech pisatelů nejdelší dopisy. Rozsah prvních pěti dopisů se postupně prodlužuje. Vráťa píše dlouhé věty plné vsuvek a odboček. Dopisy člení na odstavce nejen kvůli přehlednosti, ale také proto, že se každý odstavec věnuje novému tématu, nové historce, nebo je promyšlen tak, že díky členění příběh lépe graduje. Stupňování příběhu jedné historky vidíme např. v prvním dopise. V prvním odstavci dopisu Vráťa vypráví o sobě, konkrétně o svém přijetí na grafickou školu. Další odstavce pojednávají o konkrétních událostech, které tomuto přijetí předcházely. Na začátku vyprávění Vráťa uvádí, že historku lze rozdělit do tří fází, a ironicky se opírá o dialektickou triádu. První odstavec vyprávění označuje za tezi, druhý a třetí odstavce nazývá antitezí a poslední odstavec označuje jako syntézu. Tato kompozice napomáhá k vyvolání komického efektu.

Dopisy odkazují k událostem a lidem, které zná Vráťa i Danny. Pokud Vráťa odkazuje k nějaké osobě, tak samozřejmě nevyписuje, o koho se jedná, protože ví, že příjemce osobu zná. Přátelé se znají z Kostelce, kde spolu v mládí zažili spoustu dobrodružství. V jednu chvíli oba milovali dívku Marii, o které Vráťa ve svých postskriptech často Dannymu podává informace. Z dopisů také vyplývá, že spolu mají i jiný kontakt, jelikož Vráťa nepopisuje podrobně svůj život, a přesto o něm Danny mnohé ví. Jeho dopisy nejsou věcně sdělovací, mají adresáta pobavit, jejich obsahem jsou především historky. O sobě Vráťa píše vždy maximálně jeden odstavec, například když se v prvním dopise zmiňoval o dívce Janě.²⁶ O tom, že se stala později jeho ženou a počali dceru mu nepíše. Žena a později i dcera Jana jsou přítomné v každém Vráťově dopise, ať už jen ve zmínce, anebo v postskriptech, kde Vráťa upozorňuje, že dopis prošel jejich mravnostní redakcí.

I kdybychom z hlavního vyprávění nevěděli o přátelství Dannyho a Vráti, z dopisů je jejich vztah zřejmý. Vráťa Dannyho často popichuje různými oslovenými a narážkami. Ty jsou voleny rafinovaně, čtenář rozeznává, že jsou určeny pro Dannyho na základě společně prožité zkušenosti nebo sdíleného životního postoje: „*ty přitroublej kosteleckej saxofonisto*“ (34) nebo „*Jenomže ty vo tom asi ani nevíš, pro tebe kultura končí tím, co vychází ze saxofonu, anebo nanejvejš když je to v divadelním kuse hezká ženská, jak se slíká*“ (99). Později Dannyho oslovuje především jako: „*krajánku*“ (od čtvrtého do posledního dopisu). Přestože nemáme Dannyho odpovědi, z Vráťových dopisů je patrné, že o Dannym ví: „*Ty už do rajchu taky nepudeš, dyš si činej v říšským zbrojním průmyslu v Kostelci, takže se po válce sejdem v Praze*“ (35).

Vráťa často obhájí své členství v komunistické straně, protože ví, že s ním Danny nesouhlasí. Píše mu však o své motivaci ve straně setrvat. Vráťa do strany nevstupuje jako ideologický fanatik, ale je přesvědčen, že pokud ve straně budou lidé, kteří budou hájit myšlenky, které stály u zrodu strany, mohou pomoci zabránit jejímu špatnému směřování a změnit běh věcí.

6.1 Vráťovy dopisy

Vráťa posílá dopisy v pravidelných intervalech, mezi dopisy nebývá delší nebo kratší proluka. První dopis píše Dannymu za protektorátu z Prahy, kam byl díky přímluvě přijat na grafickou školu. Ve vyprávění se zmiňuje o své praxi u pana Helebranta a vysvětluje, díky čemu se na

²⁶ Zmínka o milování s Janou, které pisatel sebeironicky vyjadřuje slovesem „vykonal“, je leitmotivem, který propojuje jeho první a poslední dopis.

školu dostal. Historku z doby, kdy u Helebranta Vráťa pracoval, se dočítáme téměř na konci hlavního vyprávění. V dopise figuruje několik postav, které Danny zná, proto nejsou více představovány včetně Jany, dcery Helebranta, která se později stává Vráťovou manželkou.

Druhý dopis píše Vráťa z kladenských hnědouhelných dolů, kam byl poslán po předpremiéře své divadelní hry. Dopis proto datujeme do padesátých let, protože od roku 1948 začaly fungovat tábory nucených prací a v dalším dopise, z roku 1952, už je Vráťa zpátky doma. Vráťa v dopise vysvětluje, jak se do dolů dostal. Podrobně popisuje předpremiéru dvou divadelních her, z nichž jeho byla pouze jedna, při které bylo rozhodnuto o jeho nutné nápravě v dolech. Vráťovo „*socialisticko-realistické podobenství o pracujících pracujících a o mluvících pracujících, jak si staví archu za účelem výpravy do zaslíbené země*“ (100), bylo v polovině představení zastaveno. Hra byla přerušena ve chvíli, kdy „pracující pracující“ navrhuje, aby nově vzniklá „šlechta – mluvící pracující“ začala také pracovat. To pobouřilo jednoho z kulturních referentů, pro které bylo představení hráno. Vráťa chtěl svou satirickou hrou upozornit na chyby komunistické strany a na možnost ji reformovat, nikoli ji zesměšňovat. Z dopisu vyplývá, že Vráťu v dolech neopouští humor a nadále vše zlehčuje. Dannymu v nadsázce píše o svém plánu napsat další hru, o lásce Engelse k jeho přítelkyni. Jak bylo zmíněno dříve, Vráťa je členem komunistické strany a v dopise Dannymu přiznává, že myšlenky komunismu zprvu působily lépe, ale přesto nehodlá ze strany odejít. „*Taxem vlez hned po převratu do partaje, a dodnes si myslím, že to bylo správný, akorát že tehda mi partaj připadala jako Gréta Garbo, a teprva dneska vidim, že má na ksiftě kosmetický vady. Avšak to jenom takoví do sebe zakoukaný hošící jako ty přestanou bejt zamilovaný, dyž se jejich milý udělá na nose nežid*“ (99). Dopis podepisuje jako „*Vratka, dramatyk*“ (101), což odkazuje nejen k obsahu dopisu, ale k jeho dalšímu směřování. Zatímco v prvním dopise byl studentem grafické školy a nebylo jasné, čím se bude živit, ve druhém dopise už je dramatikem a zůstává jím až do konce života.

Třetí Vráťův dopis je psán z Kostelce, „*z našeho rodného velkomaloměsta*“ (246). Ústředním motivem dopisu je vyprávění o návštěvě Kostecké továrny Kovotechna, kde Danny za války pracoval. Vráťovým úkolem bylo společně s dalšími umělci předvést socialistické umění. Ovšem pravým důvodem návštěvy bylo přimět dělníky k podpisu petice za nejvyšší trest pro Rudolfa Slánského. To dopis datuje do roku 1952. Vráťa detailně a napínavě popisuje, jak probíhalo podepisování petice. Samotné vyprávění protahuje mnoha odbočkami, kterými děj napíná a dramatizuje. Odbočky se ve větší či menší míře dotýkají jádra vyprávění. Vráťa v líčení obsáhle popisuje detaily (rámeček s obrazem Stalina, úředníkovu oblečení) a také

upoutává čtenářovu pozornost ke své pisatelské technice: „*mně se to tam bůhvíproč furt plete*“ (248), „*Zase si hergot, škrni soudruh!*“ (248). Vráťova historka je téměř identická s tou, kterou známe od Dannyho z hlavního vyprávění, kdy za války do továrny přišla podobná delegace, ale s příkazem k podpisu petice za neschvalování atentátu na Heydricha. Mění se pouze předmět petice, ale závěrečná slova vedoucího technické kontroly Mozola jsou identická. Opakuje se také omdlení dělnice (v Dannyho vyprávění záměrně omdlévá Nad'a, aby nemusela petici podepisovat).

Tento motiv je v díle putující, objevuje se v kosteleckém pásmu vyprávění, ve Vráťových dopisech a také v kanadském pásmu: „Hele, to tě bude zajímat, mladej!“ Bočár si čte Rudé právo. [...] A čte: „*PÁDNÁ RÁNA ROZVRACEČŮM. K stovkám podniků, které již vyjádřily svůj rozhodný nesouhlas s protisocialistickým pamfletem Charta 77, připojila se i KOVOTECHNA, n. p. v Kostelci. Na masovém shromáždění ve velké montážní hale Klementa Gottwalda osazenstvo jednomyslně podepsalo rezoluci, v níž se mimo jiné praví: »Odsuzujeme rázně rozvraceče naší republiky! Žádáme přísné dodržování helsinských dohod!*« [...] „Nevomdlel jim tam někdo?“ ptám se. „Cože?“ „Jestli jim tam někdo nevomdlel?“ „To se tu nepíše,“ praví Bočár. „A jestli, tak to není důležitý. To se do historie nedostane. Důležitý je, jak to podepsali. Ne že jim tam někdo liknavej vomdlel.“ *Ibis redibis*“ (621). Jedná se o modelovou scénu s pointou, v díle je variována do třech období, do roku 1942, 1952 a 1977. Přestože petice od sebe dělí desetiletí a liší se předmět prohlášení, hlavní myšlenka je stejná. Totalitní režimy nutí lidi souhlasit s něčím, s čím nesouhlasí, a neexistuje pro ně možnost ze situace vystoupit, aniž by byli potrestáni.

V motivu vidíme jednu z hlavních myšlenek románu, Škvorecký chce ve čtenáři vyvolat dojem opakování dějin. „Opakovaná tragédie je fraška. Opakovaná fraška je –“ (621), dodává Danny. Odkazuje tím na ironii Marxovy věty z díla *Osmnáctý Brumaire Ludvíka Bonaparta*: „Hegel kdesi poznamenává, že všechny velké světodějně události a osoby se tak říkajíc přiházejí dvakrát. Zapomněl dodat: jednou jako tragédie, po druhé jako fraška“ (Marx 1949: 11). V dopise Vráťa historku ještě s ironií komentuje: „[...] *podepisovali ten spravedlivý požadavek našeho lidu, jehož vůlí se naše vláda vždy důsledně řídí*“ (249).

I v tomto dopise se Vráťa vrací ke svému členství v komunistické straně, o němž ví, že s ním Danny nesouhlasí: „*Tak mi napadá, že ty se teď, ty starej vejžírko, ptáš, esli sem eště rád, že sem vlez do toho spolku. Esli si takovou otázku po téhle reportáži eště kladeš, tak seš nejenom hloupej, ale taky blbej. Ale když už sem tam vlez, musím na ostatní souhy působit, aby jako já si uvědomili, jak moc nás eště čeká práce, než vybudujem socialismus, jak nás k němu vede*“

soudruh generalissimussss Stalin (těch es je tam se mi zdá přeci jen ňák moc, i když souh Stalin si zaslouží to nejlepší)“ (249). Vráťa je stále přesvědčen, že pokud bude členem strany, napomůže její reformaci.

Plně si uvědomuje nesmyslnost a absurditu některých režimních praktik a staví na nich svůj humor. Ve třetím dopise můžeme vidět hned několik způsobů, jak je jeho humor tvořen. Například spojením vzájemně si odporujících slov: „*Podpisovali petici za nejtvrdší, ale ovšem spravedlivý trest pro kliku soudruha Slánského – toho soudruha si škrtni, soudruhu, a ničím ho nenahrazuj, tak se vyjadřuje opovržení*“ (248). Následně v dopise ještě několikrát „omylem“ napíše oslovení „soudruh“ ke Slánskému s připomínkou nutného škrtnutí. Vráťa si je vědom rozporu ve spojení těchto dvou slov, a proto hned připojuje výklad nebo opravu, což dodává celé situaci komické zabarvení. Dalším způsobem Vráťova humoru je humor slovní, ten uplatňuje v záměrném komolení jména a díla básníka Stanislava Neumanna a jeho sbírky *Sto deset procent štěstí*, Vráťa píše: „[...] *poema soudruha Stanislav Krychle Neumann Mladšího ,Dvě stě třicet sedm a půl procenta radosti*“ (247). Užití slovní ironie společně se slovním humorem vidíme například v souvětí: „*jak uvádí soudruh Stalin, generalissimuss (ted' nevím: píše se to se třema es na konci nebo veprostřed? Já byl na pravopis vždycky slabey) ve své práci, která, jak vyplývá již z názvu, je vědecká, O marksismu v jazykoujedě, slang je výmysl buržoasie, aby se dělnická třída nenaučila mluvit správně, a byl jí tak znemožněn přístup k lépe placeným místům. Naše dělnická třída však už je zdělaná, už tomu neříká buben, nýbrž říká se, že Mařka Dreslerojc je zbouchnutá*“ (246). Je jisté, že Vráťa zná pravopis, záměrně však komolí právě název studie, která má pojednávat o slangu, přepisuje ji foneticky a přidává i prvky nářečí. Další část textu je opět bezchybná až na hanlivé slovo „zdělaná“ namísto „vzdělaná“.

„*Čets Práci, Danieli Josifoviči?*“ (370), zdraví a oslovuje Vráťa Dannyho v dopise, který posílá z návštěvy Ruska: „*je to tu tak dokonalý, že to už dál zdokonalovat ani snad nejde. Taky je tu děsná nuda*“ (370). Všimněme si dvojího smyslu, „Čets Práci?“, ptá se Vráťa Dannyho, jestli četl jeden z oficiálních deníků (tj. odborářskou Práci), ale pokud přehodíme jedno písmeno, vzniká: „Čest Práci“, což byl oficiální komunistický pozdrav. Vráťa v dopise věnuje nejvíce prostoru historkám. Sám píše pouze jednu humornou historku, která je založená na stereotypu ruského alkoholismu, a kromě toho obsahuje několik ironických poznámek odkazujících k sovětskému režimu. Vráťa ve vyprávění líčí detaily, situaci komentuje a napíná, vede do extrémů, přidává groteskní momenty a zmíněné ironické poznámky: „*vynikající talent upadat do průserů, ačkoli v týhle dokonalý zemi je něco takovýho vlastně neznámej pojem. Tady sou na sebe tak hodný, že se nikomu nemůže nic stát*“ (370), „*Byl to proto netypickej příklad,*

neb tady s alkoholismem skoncovali“ (371), *„či zda nezesnul soudruh předseda glogotské organizace strany a voni nepijou ze žalu“* (372), *„vrávorali, avšak ukázněně, v pravidelných rozestupech“* (372). Při líčení další historky Vráťa umlká a zdánlivě nechává promlouvat jinou postavu. Polovina dopisu je tvořena přímou řečí Jany Honzlové, kterou Vráťa zprostředkovává a reprodukci navíc několikrát zcizuje svým komentářem. Postava Jany Honzlové je prvkem převzatým z románu Škvoreckého manželky Zdeny Salivarové *Honzlová* (1972). Jedná se o další prvek intertextuality v díle.

Vráťa napíná formát dopisu a po podpisu, kdy své jméno upravuje podle ruských standardů *„Tvůj Vratislav Čenkovič“* (377), doplňuje postskripta. V tomto dopise poprvé píše postskript více, o jejich funkci jsme pojednali dříve.

Další Vráťův dopis pochází z šedesátých let, datuje ho zmínka o „ospalosti“ režimu. Dopis je monotematicky věnován Janu Vrchcolábovi, „slavném básníkovi, dramatikovi a veřejném i soukromém činiteli“. List je velmi obsáhlý, Vráťa v něm Dannyho často oslovuje, nebo se na něj obrací slovy: „už chápeš?, pamatuješ, jak víš“. Vráťa o sobě nic nepíše, ale z jeho vnímání Vrchcolábových děl a plánů můžeme vyčíst, že se mění jeho pohled na setrvání v komunistické straně. V závěru dopisu totiž Vráťa reaguje na Vrchcolábovy plány „oživit komunismus“ slovy: *„já jsem teda rači, že je ted' spíš v limbu. Žije se lépe, radostněji. [...] Pak bych se povohlížel, kam nejlíp emigrovat. Kam ty v takovém pádu vyemigruješ?“* (525). Poprvé se zmiňuje o možnosti, že by odešel z vlasti. Možná proto Dannyho zdraví slovy: *„Pozdrau Pámbu, krajanuku!“* (513) a podepisuje se: *„Vratislávek, krajan“* (525). Tento dopis navíc seznamuje čtenáře s dalším typem člověka, Janem Vrchcolábem, na němž Vráťa demonstruje věčně angažovaného intelektuála, který svým zapálením a touhou být nejlepší vždy profituje. Vráťa Dannymu velmi podrobně popisuje Vrchcolábovu tvorbu, cituje i několik jeho básní, čímž odkrývá jeho charakter. O Vrchcolábovi Vráťa píše i v dalších dopisech.

Šestý dopis začíná pozdravem *„Milý zaoceánský bařtipáne,“* (595). Vráťa zdraví Dannyho do Kanady, on sám emigroval do Německa *„srdečný pozdrau od starého socana, úpícího nyní v kapitalismususu“* (595). Podepisuje se pak záměrně nedokonalým překladem svého jména: *„Zurückheil Glücker“* (602).

V tomto dopise je Vráťa vážnější, ubylo humorných odboček a příběhů založených na absurditě. Dopis Vráťa strukturuje do odstavců, které věnuje třem hlavním tématům. Především sebekriticky pohlíží na své setrvávání v komunistické straně. Vypráví také o setkání s Vrchcolábem i o mladých „grafomanech“, kteří píší na objednávku režimu, protože chtějí,

aby jejich díla za každou cenu vycházela. V závěru dopis zlehčuje zmínkou o své dceři. V dopise Dannyho oslovuje několika přezdívkami: „*drahý kanadský buržouste*“ (597), „*ty neinformovanej Kanad'ane*“ (599), „*krajánku, Kanad'ánku*“ (602). Odkazuje také na jejich společnou známou Nad'u, nebo na své hraní pokeru, o kterém se zmiňuje v hlavním vyprávění i Danny. Vráťa také Dannyho popichuje s jeho zaujetím pro křesťanskou víru.

V dopise se zamýšlí nad politickou situací kolem sebe a pohlíží na minulost: „*A pak: já byl komouš a na ty ted' konečně přišel spravedlivej trest a maj to posranym navrch. V tom je istě náká historická spravedlnost, a já se spravedlnosti dycky snažil uniknout. Dřiu třídní, to sem vlez do Strany, dneska historický, tak sem utek do Rajchu. Též: já byl tak blbej, že nejdřiu museli pár lidí pověsit, než mi krapet ubylo na blbosti, a ani ne zas nák moc, ponivač sem si furt myslel, že nejlepší je v tý partaji zvostat a poučovat soudruzi. Neb sem měl neotřesitelnou víru v poučitelnost lidí, i soudruhů, dokavad sem se nepřesvědčil, že některý sou ouplně nepoučitelný, ponivač byli už tak poučený, že víc je poučit nejde*“ (597). Po příjezdu sovětských tanků v roce 1968 přestává věřit v napravení komunismu a kriticky hodnotí své členství.

Poslední dopis posílá Vráťa z nemocnice, kde leží po mrtvici. Oproti předchozím dopisům Vráťa více kombinuje češtinu s němčinou, používá české koncovky v německých slovech a německá slova zapisuje foneticky. I když je v nemocnici, neopouští ho humor a je stále nevážný. Vráťa píše vleže a dělá si legraci z toho, jak obtížně musí při psaní manipulovat s plnicím perem, protože mu do úst stéká inkoust. Dále v dopise tuto skutečnost ještě několikrát připomíná: „*Tak Ti mi ale neni dvakrát dobře, myslim tělesně, krajánku. Asi tim foukáním do toho plnicího péra, lok sem si ingoustu a mám vod něj hubu akvamarínovou*“ (643), „*Tak si do toho péra eště jednou fouknu*“ (643). V dopise vzpomíná na svůj život a všechny maléry, některé známe i z hlavního vyprávění. Doufá, že bude ještě žít, ale zároveň se s Dannym loučí. Ani když připouští svou smrt, nepřestává vtípkovat: „*Šak se stejně šici sejdem v kartotékách, ty voni neničej, páč časy se furt mění a jeden nigdá neví, co šecker se jednou může někomu hodit*“ (643).

Dannymu přichází dne 21. 8. 1974 zpráva, v níž Vráťova rodina projevuje poděkování za účast vyjádřenou u příležitosti jeho náhlého úmrtí. Mohlo to být několik dní po jeho posledním dopise.

6.2 Dílčí závěr

Vratislav Blažej je jediným korespondentem, který svůj projev stylizuje jako umělecké dílo. Vědomě píše dopisy gramaticky a pravopisně chybně, ale ve skutečnosti je jeho jazyk rafinovaně vybudovaný. Používá nespisovnou češtinu s prvky severovýchodočeského nářečí, které mísí s úmyslně špatně zapsanými a hovorovými slovy. Češtinu navíc kombinuje s dalšími jazyky. Vráťa propojuje mnoho stylových vrstev češtiny. Formát dopisů využívá pro svůj umělecký záměr a napíná ho do extrémů (postskripta, proměny oslovení a podpisů). Vráťa je celý život recesista, což se projevuje v jeho divadelních hrách a také v dopisech. K přehánění, nadsázce a ironii využívá právě jazyk. Vráťovo vyjadřování vytváří jakýsi kód, který dokáže odhalit jen Danny, neboť je stejně inteligentní a důvěrně zná věci, na které Vráťa odkazuje. Píše o nejintimnějších záležitostech, ale vyjadřuje je v určitém kódu. Vráťa nikdy nepíše holé a jasné informace, nevyjadřuje se doslovně. Vazba mezi korespondenty je zřejmá, mnoho vtipů by jiný příjemce neocenil a ani neodhalil. V dopisech Vráťa Dannymu líčí historky ze života, zmiňuje se o malérech, do kterých se dostal, a často pojednává o svém členství v komunistické straně. Nikdy si nestěžuje, je permanentně nevážný, vše bere s nadhledem a přetváří do humorných historek.

Vráťa je také jediným korespondentem, který byl členem komunistické strany. Nebyl však zapáleným komunistou. Nejprve věřil v myšlenky, které stály u zrodu strany, později doufal, že pomůže zabránit totalitnímu směřování strany. Jeho historky ukazují absurditu socialismu. V roce 1968 Vráťa utekl z Československa do Německa, kde zemřel, změnil stranickou příslušnost, a dokonce se stal věřícím. „Vratislav Blažej, mírně zakamuflovaný dramatik Vratislav Blažek, náhodský rodák a autorův vrstevník, představuje bohémsky intelektuální hru s jazykem, typicky český humor, kterým je odlehčena tíže osudu“ (Kosková 2004: 154).

7 Reba

Poslední z hlavních korespondentů je Rebekka. Dannymu posílá celkem šest dopisů, jejich rytmus se postupně mění, souvisí s dějinnými událostmi. Postava Rebekky v díle reprezentuje zkroušený osud židovského obyvatelstva. „Způsob, jakým se čtenáři překládá ve Škvoreckého textech šoa, nevyužívá holocaust jako mimoliterární zaštitění beletristického pokusu, ale integruje dějinnou realii do umělého tvaru literární fikce“ (Špirit 2011: 249). Jako pisatelka ustupuje Rebekka do pozadí a v dopisech převažuje neutrální styl. V podpisech je podobně kreativní jako Vráťa a variuje své jméno,²⁷ stylizace jejích dopisů je vůči Dannymu laskavě ironická. Přesto za ni hovoří za zejména její tragický osud.

První tři dopisy odesílá přibližně po třech letech. První dopis je odeslán z koncentračního tábora, předpokládáme roky 1943–1944. Druhý dopis přichází bezprostředně po válce, Rebekka se cítí svobodně a je šťastná. Třetí dopis datujeme mezi roky 1948–1950, kdy Rebekka opět zažívá politický tlak související s jejím židovským původem a antisemitismem poúnorového režimu v Československé republice. V průběhu padesátých let se stěhuje do Izraele a její další dopisy dělí větší proluka. Od té doby má v životě relativní klid a děsí ji pouze vzpomínky na minulost. Čtvrtý dopis odesílá až někdy v šedesátých letech. Pátý dopis posílá asi po pěti letech, kolem roku 1967, kdy se její syn vrátil ze šestidenní války. Přesto, že se Rebekka bojí dalších nepokojů, snaží se být stále optimistická a těší se ze synovy svatby. Poslední dopis přichází v roce 1973 a je opět ovlivněn dějinnou událostí. Měsíc po tehdejší Jomkipurské válce Rebecce zemřeli syn a snacha. Události ovlivňují nejen rytmus zasílání dopisů a jejich témata, ale i Rebeččinu náladu. V každém druhém dopise se střídá dobrá zpráva s životní ránou, „každá z nich má dle Rebeččiny průběžné, někdy ironické autointerpretace svůj počátek v nacistickém pronásledování, jež po válce jen převzaly arabské státy s podporou zemí východního bloku“ (Špirit 2011: 232). Rebekka je pozitivní člověk, ale s narůstajícími katastrofami, které ji potkávají, ji optimismus a naděje opouští.

Jak bylo zmíněno, Rebeččin jazyk je neutrální, pisatelka píše převážně spisovnou češtinou, ve které se objevují nespisovné výrazy a někdy pravopisné chyby. Rebekka používá správně interpunkci a dopisy člení do odstavců podle obsahu. Některá slova píše velkými písmeny, nebo píše velké počáteční písmeno, aby tím zdůraznila jejich význam: „*On každý, kdo byl TAM, je trochu mešuge*“ (394), „*o Tom Všem a vůbec o všem ví, a z Toho Všeho by bylo jen Velké Nic*“ (536). „Téma holocaustu u nich [Škvoreckého mluvčí] není nikdy předmětem jejich

²⁷ „Reba, Rebina, Rebele, Rebiko Silbernagliko von dem Teetopf, Rebecka rozená Silbernáglová, Rebekka.“

vypravěčských nebo reminiscenčních konstrukcí, někdy je dokonce přítomno jen ve své absenci, v nedořečení věty, v zamlčení událostí, a stává se tak vlastně běžnou součástí jejich životů“ (Špirit 2011: 249).

V hlavním vyprávění se Rebekka objevuje pouze v několika zmínkách. Poprvé se s ní setkáváme v hlavním příběhu ve chvíli, kdy Dannyho navštěvuje Nad'a. Danny jí nalévá kávu do hrnečku, na jehož dně je portrét gejši. Když se Nad'a ptá, kdo je tou krásnou ženou na dně šálku, Danny z nevysvětlitelného impulsu řekne, že Rebekka. Později Danny historku s šálkem Rebecce vypráví, když ji navštěvuje, aby jí předal léky pro jejího syna. Rebekka na historku ve svých dopisech později často s humorem vzpomíná. Danny o Rebecce v hlavním vyprávění zmíní, že se u nich za války schovávala s rodinou, ale později byli všichni posláni do Terezína. Danny o Rebecce také zmiňuje, že byla jeho dívkou, kterou mu nacisté zabili. Ani jedno nebyla pravda. Rebekka byla z rodiny jediná, kdo koncentrační tábor přežil a milostný vztah s Dannym nikdy neměla. Znali se od dětství. Rebekka v dopise a Danny v hlavním vyprávění vzpomínají na historku z dětství, kdy si nazí hráli na pískovišti. Šlo o jejich první, téměř sexuální zkušenost.

Rebekku s Dannym pojí celoživotní přátelství. Rebekka v několika dopisech přímo píše, že Danny je jejím jediným přítelem, jedinou dobrou věcí z minulosti. Rebeččiny dopisy na rozdíl od dopisů jiných korespondentů reflektují Dannyho odpovědi. Danny se s Rebekkou dokonce i viděl, když jí přivezl léky pro syna, o které ho ve třetím dopise žádala. Jejich přátelství je ale patrné i z jiných věcí. V dopisech bývají odkazy na jejich společné vzpomínky a známé. Blízký vztah umožňuje Rebecce psát informace bez složitého uvádění, například: „*narodil se nám, váží dvě kila dvacet a bude se jmenovat David*“ (90), stejně tak Rebekka neuvádí, kdo je Leo (její manžel), nebo když odkazuje k manželově smrti, nevysvětluje, jak se to stalo, protože to Danny již ví. Dannyho vždy oslovuje „Danielku“, až v posledním dopise, kdy je psychicky vyčerpaná, píše „Danny“. V dopisech vždy píše velké písmeno v zájmenech „Ty, Tvůj“, čímž dodržuje zvyklosti dopisové formy. Rebekka Dannyho často popichuje narážkami na jeho vztah s ženami a jeho „hrdinství“: „*Šťěstí, že tu nejsi, je to moc krásná dívka*“ (536); „*Ty, Veliký Papírový Hrdino*“ (536).

7.1 Rebeččiny dopisy

První dopis odesílá Rebekka ilegálně z koncentračního tábora, s odesláním jí pomáhá český četník. Dopis je krátký, jelikož Rebekka nemůže plýtvat časem a drahocenným papírem. První část dopisu je ryze praktická, žádá Dannyho o předání informace svému příbuznému. V druhé části dopisu Dannymu píše o těžkém životě v koncentračním táboře a neustálých transportech

do Polska. O všem se zmiňuje pouze povrchově, ve dvou větách, ani později Dannymu nepopisuje detaily. V dopise se ohlíží za svým životem a vzpomíná na společné dětství. Z dopisu je cítit beznaděj, Rebekka sama píše, že je smutná a zoufalá a myslí si, že už se domů nevrátí. Tento dopis a postava Rebekky vnáší do celého díla další pohled na dobu druhé světové války.

Druhý dopis posílá Rebekka už po válce a atmosféra dopisu je zcela opačná. Přestože je dopis velmi krátký, je radostný. Rebekka Dannyho zve na „křtiny“ svého syna: „*ty MUSÍŠ přijít na křtiny. To si dělám legraci – my, takoví ortodoxní židi, nebudem samozřejmě Davida křtít, a co se místo toho dělá s židovským chlapečkama, to z vrozené cudnosti do tohoto listu nenapišu*“ (90). V dopise Rebekka vzpomíná na dobu, kdy se vrátila z koncentračního tábora a nevěděla, kde se nachází její muž Leo. „*Víš o mně všechno, i jak mi bylo, když jsem se konečně dostala domů, a Leo byl nezvěstný a já byla skoro pomínutá, že ho zabili*“ (90). Z dopisu je patrný Rebekky pozitivní přístup k životu. Dopis je psán s jemným humorem, a Rebekka si dokonce dělá legraci ze svého židovského původu.

Třetí dopis je psaný v padesátých letech a podává obraz o opětovném utiskování židů, tentokrát komunistickým režimem. Z dopisu vymizel jemný humor, kterým byl protkнут předchozí list. Rebekku postihly další tragédie, onemocněl jí syn a truchlí po svém manželovi. To, jak zemřel, Rebekka v dopise nepíše. Z narážek, které po jeho smrti lidé Rebecce říkají: „*Samozřejmě že ví, všichni to tady vědí. A většinou jsou na mě hodní, jenže jsou taky zvědaví. Jenom jeden pitomec, a zrovna je to mistr, pokládal za svou povinnost mě poučit, kam mám poctivou práci, co můj muž, však to znáš. [...] Že takové věci říkají lidé i ve skutečném životě, nejenom v tom vymyšleném světě, kde to udělali Leovi*“ (177) si můžeme domýšlet, že Leo byl popraven v nějakém vykonstruovaném politickém procesu a že Rebekka s Dannym o této záležitosti někdy v minulosti mluvila, protože jinak by o manželově smrti napsala více podrobností. Rebekka je smířená se svým osudem, nemá žádné ambice, pouze si přeje, aby se dařilo jejímu synovi. A i když má mnoho důvodů, sebelítost v jejím dopise není. Záblesk dřívějšího Rebeččina humoru se objevuje až na konci dopisu. Rebekka si dobírá Dannyho, že jí neodpovídá na dopisy, pravděpodobně kvůli milostné korespondenci s jinými ženami.

V dalším dopise vzpomíná, jak jí Danny přivezl lék pro syna a jak ji kvůli jeho návštěvě vyslychali: „*Někdo Tě v noci viděl jak k nám jdeš, a to víš, prásknout něco na sionistku je za všech dob projev pokrokového smýšlení*“ (392). Ani v době komunismu neměla Rebekka klid

a jako židovka byla vládnoucím režimem pronásledována. Odstěhovala se proto do kibucu²⁸ v Izraeli, kde začala nový život. Hlavně toužila po lepší budoucnosti pro svého syna. Rebekka věří v lepší budoucnost: „*Klíma mi svědčí a všechno, co bylo, bylo a už nikdy, věřím – nebo doufám – nebude. Z toho, co bylo, Ty seš jeden z toho mála, na co ráda vzpomínám. Je mi tu tak dobře, že mám skoro strach, a nemám z čeho. Ale to je asi jen taková neuróza. On každá, kdo byl TAM, je trochu mešuge*“ (394). Zkušenost z koncentračního tábora v Rebecce zanechala neustálou nejistotu a strach. I přes její snahu o pozitivní přístup k životu, je pro ni nemožné zapomenout. Čtvrtý dopis je psán vesměs optimisticky. Rebekka připojuje i dva humorné zážitky ze svého života v Izraeli. V dopise vzpomíná na historku s japonským hrníčkem, kde byl obraz krásné gejši, ke které ji Danny před Nad'ou přirovnal. Rebekka si proto dělá legraci ze své semitské krásy a dopis podepisuje: „*Rebiko Silbernagliko von dem Teetopf*“ (394).

Pátý dopis Rebekka zasílá po dlouhé době, minimálně po pěti letech, po svatbě svého syna. Z dopisu je patrná naděje, Rebekka sama píše, že je optimistka, ale její optimismus je ubíjen skepsí vycházející z její válečné zkušenosti. Rebekka se však neutápí ve smutku, doufá, že mír potrvá co nejdéle. Úroveň její češtiny se nemění, poprvé se objevují alternativy slov, u kterých si není jistá jejich správností: „*zrzovatá (je to správně?) a pihatá (pihovatá?)*“ (536). Nejistota správného užití slov zjevně pramení ze života v cizině.

V posledním dopise Rebekka poprvé Dannyho neoslovuje „Danielku“, ale „Danny“. Rebekka dlouho neodpovídala, protože je „*vlastně mrtvá*“ (659). Rebekku po všech útrapách života, které ji potkaly – strach, koncentrační tábor, smrt rodičů a manžela a krutost komunistického režimu – zlomila poslední rána, smrt jejího syna a jeho manželky při pumovém útoku na město. Od té doby Rebekka nedokázala najít v životě smysl a začala cítit nenávisť k bratrancům.²⁹ Je nešťastná z údělu židovského obyvatelstva, z jeho věčného utiskování a nemožnosti domoci se práva na vlast. „*Že jsme celá staletí žili v područí světa a Davidovu hvězdu jsme museli nosit, už když se Arabové zmocnili Španělska? Že konečně chceme mít vlast a každý, kdo nám ji upírá, je náš nepřítel*“ (660).

Postava Rebekky přináší ale ještě další rovinu, vedle života židovky v době od čtyřicátých do sedmdesátých let dvacátého století, také pohled na život v emigraci. Přestože byla donucena odejít, navždy bude brát jako svůj domov Kostelec: „*Ne, já tady nikdy nebudu*

²⁸ Kibuc je izraelská osada hospodářského a společenského života, kde lidé společně žijí, pracují a jsou zabezpečeni kolektivním vlastnictvím bez nutnosti finančních vkladů.

²⁹ Pojem může odkazovat k židovskému označení pro Araby, o kterých Rebekka v dopise píše, ale může též jít o ironii, odvozenou od „bratru“, tedy Sovětů.

doma, DANNY, JÁ BUDU NADOSMRTI Z Kostelce“ (660). Rebeččin optimismus se již zcela vytratil a začíná se u ní projevovat sebelítost: „Poprvé v životě si říkám, co si říkaly ženské v Aušvicu, kterým zabili muže, děti, rodiče, všechny: Proč jsem taky nevyletěla tím komínem?“ (660). Nakonec Dannyho žádá, aby jí psal – o dětství, jeho životě a životě vůbec, je totiž jediný, kdo jí zbyl, a jen jeho slova jí snad pomohou přežít.

7.2 Dílčí závěr

Rebeka Silbernáglová je dlouholetá Dannyho přítelkyně. Píše spisovnou češtinou, ve které se objevují nespisovné prvky a hovorová slova. Stylová neutrálnost dopisů nechává vyniknout tématům, které postava otevírá. Rebeka v dopisech píše o svém nelehkém životě, ovšem nikdy není sebelítostivá, působí vyrovnaně, což může souviset s jejím židovským původem. Rebeka přežila koncentrační tábor, ve kterém byla celá její rodina až na sestřenici zavražděna. Po válce sice byli Židé svobodní, ale protižidovské stereotypy a nenávisť k židům přetrvávaly dále. Rebeččin muž zemřel, pravděpodobně v některém z vykonstruovaných procesů padesátých let. Proto Rebeka, jako mnoho jiných, odešla do Izraele, vlastního státu Židů, kde doufala v lepší budoucnost pro sebe a svého syna. Stává se tak exulantkou, která podobně jako Přema stále myslí na své dětství a na rodný Kostelec. Rebeka se snaží být i přes úskalí života stále pozitivní. Dopisy, ve kterých se upřímně raduje, protkává jemný humor. Avšak životní tragédie, které Rebekku postihují, ovlivňují každý druhý dopis. Její nezdolný optimismus ji nadobro opouští v posledním dopise, když ztratí to poslední, co na světě měla.

8 Nad'a

Nad'a je jednou z ústředních postav v pásmu z Kostelce v době protektorátu. Postava je charakterizována především svým jazykem a vzhledem. V jejích promluvách i v jediném dopise je silný dialekt. V hlavním vyprávění je u Nadi často zmiňován její vzhled. Danny upírá pozornost na její kostnaté tělo, obnošené a nepadnoucí oblečení a zářící tmavé oči.

Nad'a se v celém vyprávění nemění. Je prostou a chudou dívkou, která má své zásady, a i přes svou křehkost a nemoc se nikdy nepodřizuje tomu, čemu nevěří, nebo s čím nesouhlasí a bojuje za své názory. Sám Danny si v souvislosti s ní vybavuje Janova slova z dopisu o prostých lidech: „*Všechno je u nich pevné, jsou jako strom, jenž zrozen byl zemí a sluncem a zůstal taký, jaký byl. Na Naděnkou se to dost hodilo*“ (140).³⁰ Nad'a cítí nenávisť vůči nacistům, kteří jí zabili otce. Proto přemýšlí, jak jim uškodit. Danny se chce Nadě zalíbit, a proto vymyslí sabotáž, kterou společně provádí v továrně. Záměrně nepřesně vyráběli součástku k německým bombardérům. Když je jejich počínání vyzraženo, Nad'a se bojí více o Dannyho než o sebe a je pro ni samozřejmé, že by i ona měla za tento čin nést zodpovědnost. Nad'a je sice prostá a nevzdělaná dívka, ale je čistá a drží se svých zásad.

Nad'a je autorkou pouze jednoho dopisu, který Dannymu zasílá poté, co je zbit jejím snoubencem Frantou. Dopis posílá proto, že už je natolik nemocná, že za Dannym nemůže přijít do nemocnice osobně, ale je jí líto, co se stalo. Dopis je poměrně dlouhý a je opatřen oslovením, pozdravem a zdvořilostními formullemi: „*Předem mého dopisu přijmi srdečný pozdrav*“ (346), „*Závěrem mého dopisu přijmi srdečný pozdrav*“ (348). Nadin písemný projev je velmi podobný Lojzovu, oba jsou prostí lidé, ovšem zásadní rozdíl je v jejich charakteru. Lojza je prostý a naivní, neuvědomuje si, že celý život kolaboruje s dominujícím režimem. Nad'a oproti němu vědomě zaujímá pevný životní postoj proti politické moci. Dopis není nijak členěn a v rozvitých větách chybí interpunkce. Nad'a v dopise reprodukuje svůj rozhovor se svým snoubencem Frantou, dokonce Frantu několikrát cituje, ale přímou řeč nijak graficky neodlišuje.

Nadin projev je stejný, jak ho známe z hlavního vyprávění. Dopis je psán nespisovnou češtinou protkanou severovýchodočeským nářečím. Pisatelka zaměňuje „v“ za „u“, uprostřed slov vypouští „v“, používá protetické „v“, u jmen rodu mužského životného v dativu používá koncovku „-oj“ (Frantoj, strejcoj). Vypouští souhlásku „j“ ve tvarech slovesa být i u jiných slov „pudu“. Nedodržuje kvantitu hlásek a používá hovorové koncovky a formy slov: „ňákej, frajlí,

³⁰ Janův dopis je v knize zařazen až o 100 stran později a Danny ho necituje přesně. Jan píše pouze začátek věty: „*Všechno je u nich pevné*“ (252).

lepčí, pudu, večír“. Velká písmena používá správně u jmen, ale zároveň chybně u názvů „Nemocnice, Sluneční Soustava“. U některých slov odděluje předponu „ne odpověděl, za telefonoval“.

S Nad'ou je přímo spojen ještě jeden text, pochází od jejího manžela Františka Melichara. Jedná se o parte, které informuje Dannyho o její smrti. Jde o jediné parte v díle, je uvozeno citátem z Bible a zve na Nadin pohřeb a zádušní mši.

8.1 Dílčí závěr

Postava Nadi je obrazem prostého člověka, a ti, jak píše i Jan ve svých dopisech, „*se jednodušší jenom mohou jevit, ale ve skutečnosti jsou stejně složití jako já nebo Ty!* [...] *Rozdíl spočívá ve schopnosti vlastní složitost verbalizovat – tu nemají*“ (252). Kromě toho Nad'a představuje vzpomínku na Dannyho mládí, byla první ženou, se kterou se miloval. Nad'a Dannyho lásku opětuje, to se však přičií jejímu životnímu postoji a zásadám. Chce dodržovat sliby, ale cit ji vede k jejich porušování. Právě proto, že je „pouhým“ člověkem, který propadá pokušením, je chápána jako svěťice. Nad'a umírá na tuberkulózu velmi mladá, ve 21 letech.

9 Závěr

V této práci jsme představili úlohu dopisů ve Škvoreckého díle *Příběh inženýra lidských duší*. Volně vkládané dopisy spojují dvě roviny vyprávění, „kostelecké“ a „kanadské“ pásmo. Na rozdíl od hlavního vyprávění jsou dopisy řazeny chronologicky. Princip, podle něhož jsou dopisy vkládány mezi příslušné části vyprávění, se nepodařilo rozklíčovat. Předpokládáme, že jejich řazení je analogickou mozaikou k hlavnímu vyprávění.

V další části práce byly analyzovány jednotlivé dopisy a pisatelé. Jazyková analýza pomohla zařadit korespondenty do sociální a společenské skupiny a poukázala na jejich schopnost jazyk variovat. Z informací, které o sobě korespondenti podávali, bylo možné zjistit a popsat jejich názory na politickou situaci a jejich jednání a postoje v konkrétních situacích. Všichni korespondenti byli ve větší či menší míře zasaženi dobovými událostmi, ve které žili. Právě dopisy referují o tom, jak se v situaci zachovali a jak ji prožívali. Na šesti pisatelích Škvorecký představil různé osobnosti: intelektuála, prostého člověka, přizpůsobivého člověka, člověka pevného ve svých názorech i člověka trpícího. U některých postav se tyto prvky kombinují.

Rytmus zasílání dopisů je u všech korespondentů podobný, každý korespondent odesílá v rámci desetiletí alespoň jeden dopis, většinou dva. Frekvence souvisí u většiny pisatelů s dějinnými událostmi, které je ovlivňují. Od všech korespondentů přichází alespoň jeden dopis v době protektorátu, v padesátých letech a v roce 1968.

Lojzův rytmus zasílání dopisů se odvíjí od jeho osobního života. Píše o své svatbě, narození dcery, výletech do lázní a o svých pracovních a „literárních“ úspěších. Janovy dopisy zrcadlí dějinné události. Jan píše vždy v době, kdy je nějakým způsobem ohýbáno a zneužíváno umění a omezena možnost svobodné tvorby. Přema píše, podobně jako Lojza, o osobním životě, a to většinou ve chvíli, kdy se přestěhuje na nové místo. Až v roce 1968 jeho dopis reflektuje dobu, a to když se Přema informuje o možnosti vrátit se do vlasti. Co se týče Vráti, pravidelnost zasílání dopisů je u něj dána jak osobními, tak dějinnými událostmi. Rebeččiny dopisy přicházejí často souběžně s nějakou historickou událostí, koncentrační tábor, procesy v padesátých letech, Jomkipurská válka.

Osobnosti pisatelů jsou odlišné, ale v několika aspektech vlastně stejné. Lojza je prostý člověk, jeho dopisy jsou plné pravopisných chyb, nářečí a jeho styl je těžkopádný. Od ostatních pisatelů se odlišuje svou přizpůsobivostí ke všemu, co ho v životě potká. Lojza je člověk s nízkým intelektem, je naivní, nepřemýšlí. Je obrazem prostého člověka přizpůsobujícího se

každému politickému režimu. Podobný jazykový projev má Naďa, patří také mezi prosté lidi, je však pevná ve svých názorech, nepodléhá politickému nátlaku, a bojuje za to, v co věří. Dalším celoživotním bojovníkem proti režimům je Přema. I jeho dopisy jsou psány nespisovnou češtinou, ale neobsahují takové množství pravopisných chyb, jako dopisy předešlých pisatelů. Postava ukazuje přirozeně inteligentního člověka, který sice nemá brilantní jazykový projev, ale dokáže rozpoznat ideologickou přetvářku. Přema v roce 1948 odešel do exilu. V exilu žije také Rebekka, ta odchází v padesátých letech do Izraele. U Přemy i Rebekky je patrný stesk po domově, který provází každého exulanta. Rebeččin jazykový projev je neutrální, píše spisovnou češtinou, používá interpunkci a občas se v jejích dopisech objevují nespisovné výrazy. Hovoří za ni především její tragický osud. Rebekka do díla vnáší židovskou tematiku a tragiku. Vráťa odchází ze země až v roce 1968, ovšem jeho dopisy nejsou svědectvím o životě v exilu. Jako jediný dopisy stylizuje jako umělecké dílo a přetváří je v legraci. Pisatel je permanentně nevážený, ukazuje, že jediné, co nám v době nesvobody zůstává, je možnost dělat si ze všeho legraci, je celý život recesistou. Vráťa se od ostatních korespondentů odlišuje vtipem, hrou s jazykem i formátem dopisů. V dopisech téměř nepíše o svém osobním životě, ale podrobně a groteskně líčí dějem nabitě situace z osobního a pracovního života. Nejsečtější ze všech korespondentů je Jan, křehký umělec, jehož intelekt podmiňuje spisovnost v jeho dopisech. Jan je básníkem, je představitelem spisovatelů, kteří neemigrovali a zůstali v Čechách, aniž by psali na objednávku režimu. V dopisech sledujeme proměnu jeho psychického rozpoložení. Jan nedokáže přijmout, že je umění zneužíváno totalitními režimy, a kvůli narůstající frustraci spáchá sebevraždu.

Román je o lidech zasažených válkou a dvěma totalitními režimy. Dopisy v románu předkládají nejen osudy a charakter různých lidí, kteří byli touto dobou poznamenáni, ale jsou také svědectvím o několika přátelstvích. O vztazích, které trvaly desítky let, aniž by se spolu lidé setkávali.

10 Seznam použité literatury

10.1 Prameny

Škvorecký, Josef (2012): Příběh inženýra lidských duší. 5. vyd. (Praha: Plus).

10.2 Odborná literatura

Bečka, Josef Václav (1946): Komika a humor v jazyce, in *Naše řeč* 30, č. 6–7, s. 111–120.

Blažiček, Přemysl (2014): Odbočování, in P. B., *Knihy o epice*. (Praha: Triáda), s. 218–239.

Bodláková, Jitka (1963): Doslov, in E. K., *Z malých dějin. Výbor básní*. (Praha: Mladá fronta).

Doležel, Lubomír (1993): Narativní způsoby v české literatuře. (Praha: Český spisovatel).

Hodrová, Daniela (1994): Postava-definice a postava-hypotéza, in *Proměny subjektu. Svazek 2*, ed. Hodrová, D., (Praha: ÚČL), s. 75–108.

Hodrová, Daniela (2001): Dvojitý syžet, in Hodrová a kol., *...na okraji chaosu*. (Praha: Torst), s. 746–774.

Holý, Jiří (1984): Funkce jmen postav v dílech Karla Čapka a Vladislava Vančury, in *Česká literatura*, č. 5, s. 459–476.

Fetters, Aleš (2012): Josef Škvorecký a Náchod. (Liberec: Bor).

Kosková, Helena (2004): Škvorecký. (Praha: Literární akademie).

Kubíček, Tomáš (2007): Vypravěč. Kategorie narativní analýzy. (Brno: Host).

Marx, Karl (1949): Osmnáctý Brumaire Ludvíka Bonaparta. (Praha: Svoboda).

Mravcová, Marie (2001): Čtvero podob Nebezpečných známostí, in M. M., *Od Oidipa k Francouzově milence*. (Praha: NFA), s. 57–111.

Stanzel, Franz Karl (1988): Teorie vyprávění. (Praha: Odeon).

Šklovskij, Viktor Borisovič (2003): Stavba novely a románu – Román s tajemstvím, in V. Š., *Teorie prózy*, přel. B. Mathesius. (Praha: Akropolis), s. 63–85 a s. 137–172.

Škvorecký, Josef (1996): Neuilly a jiné příběhy. (Praha: Ivo Železný).

Špirit, Michael (2011): Vzpomínky o zkáze, in Holý, J. et al, *Šoa v české literatuře a v kulturní paměti*. (Praha: Akropolis), s. 227–252.

Trenský, Pavel (1995): Josef Škvorecký. (Praha: H&H).

Zamora, Juan (2020): Ona byla centrem světa. (Praha: Pistorius&Olšanská).

10.3 Elektronické zdroje

Bachmannová, J.: Česká nářeční skupina, in CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny, eds. Karlík, P., Nekula, M., Pleskalová, J., 2017. [cit. 2021-09-05]. Dostupné z: [https://www.czechency.org/slovník/ČESKÁ NÁŘEČNÍ SKUPINA](https://www.czechency.org/slovník/ČESKÁ_NÁŘEČNÍ_SKUPINA).

Hoffmannová, J.: Projevy mluvené a psané, in CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny, eds. Karlík, P., Nekula, M., Pleskalová, J., 2017. [cit. 2021-09-05]. Dostupné z: [https://www.czechency.org/slovník/PROJEVY MLUVENÉ A PSANÉ](https://www.czechency.org/slovník/PROJEVY_MLUVENÉ_A_PSANÉ).

Štěpková, T.: Antisemitismus v zemích tzv. východního bloku, in Holocaust [online], 2013. [cit. 2021-09-05]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/antisemitismus-2/antisemitismus-po-druhe-svetove-valce/antisemitismus-v-zemich-tzv-vychodniho-bloku/>.

Taylor V. F.: How Many Died in the Bombing of Dresden?, in Spiegel International [online], 2008. [cit. 2021-09-05]. Dostupné z: <https://www.spiegel.de/international/germany/death-toll-debate-how-many-died-in-the-bombing-of-dresden-a-581992.html>.